Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 44 (1–2015)

Політичні науки

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2015

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Наукові праці МАУП
Політичні науки

Редакційна колегія

Подоляка А. М., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф.,
Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф.,
Бідзюра І. П., д-р політ. наук,
Варзар І. М., д-р політ. наук, проф.,
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф.,
Гончаренко О. М., д-р іст. наук,
Мєлков Ю. О., д-р філос. наук, доц.,
Піляєв І. С., д-р політ. наук,
Попов В. Ж., д-р іст. наук, проф.,
Сурмін Ю. П., д-р соціол. наук, проф.,
Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф.,
Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 11 від 24 грудня 2014 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подоляка (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 — Вип. 44 (1–2015). Політичні науки. — К. : ДП "Вид. дім "Персонал", 2015. — 64 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку політології, економіки, соціології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник "Наукові праці МАУП" зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України "Наукові праці МАУП" визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2015
© ДП "Видавничий дім "Персонал", 2015

ЗМІСТ

Шконда В. В., Кальянов А. В.
Постіндустріальна глобалізація: системні ризики, регуляторна модель попередження глобалізаційних викликів і загроз 4

Bondarets M. V.
The conceptual framework for neoindustrialization of the CIS transition countries 11

Гольцов А. Г.
Геополітика Російської Федерації в пострадянському просторі 17

Губаль Л. М.
Стиль і мода в діалозі "традиційна – елітарна – масова" культури 25

Іщенко О. М.
Структурно-функціональний зміст соціального капіталу 32

Пугач В. Г.
Еволюційні ризики сучасної демократії..... 39

Ляшенко Є. О.
Аналіз причин та наслідків проведення миротворчих операцій нашого часу 44

Омельченко О. А.
Етнопсихологічні аспекти взаємодії українців і французів 48

Якімов В. В.
Значення політичного плюралізму для розвитку демократичної держави 54

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... 60

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 304.4:316.347

В. В. ШКОНДА

А. В. КАЛЬЯНОВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, Донецький інститут

ПОСТІНДУСТРІАЛЬНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: СИСТЕМНІ РИЗИКИ, РЕГУЛЯТОРНА МОДЕЛЬ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 44(1), с. 4–10

Досліджуються системні ризики глобалізації, складові та можливі її наслідки, розкривається сутність концептуальної регуляторної моделі протидії, нейтралізації та попередження глобалізаційних ризиків, викликів і загроз.

Сучасна парадигма і логіка глобалізації має не тільки теоретичне, а й велике прагматичне значення, насамперед, у зв'язку з інтеграцією України в європейський і світовий простір. Тому не дивно, що в новій науці — глобалістиці, глобалізація розглядається в контексті парадигми розвитку цивілізації третього тисячоліття. У межах її основних горизонтів важливими є логіка самого феномену глобалізації, дилема глобального моделювання, оцінка та переосмислення теорій розвитку суспільства в напрямі "Схід–Захід", аналіз сутності західних концепцій глобалізації.

Результати досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених свідчать про те, що для постіндустріальної глобалізації характерні такі її можливі наслідки: глобальна криза, що призводить до виникнення корпоративного конфлікту і збільшення міжнародної конкуренції та породжує дестабілізаційні процеси на міжнародному глобальному ринку.

Тісно пов'язаною прямими і зворотними зв'язками з глобальною кризою та системною кризою цивілізації є культурно-історична глобалізація, яка провокує культурний та міжцивілізаційний конфлікти, що певною мірою визначаються впливом чинників системної кризи цивілізації. Культурний конфлікт розгортається та протікає у просторі територіальної глобалізації та культурному просторі цивілізації (див. рис. 1).

З позицій системного підходу, цивілізацію, яка перебуває у процесі свого розвитку та росту, можна визначити як цивілізацію, в якій культурні компоненти гармонійно поєднуються і функціонують як єдине ціле [1]. Проте міжцивілізаційний конфлікт, що порушує гармонію в самій цивілізації певною мірою залежить від стану інформаційно-ко-

© В. В. Шконда, А. В. Кальянов, 2015

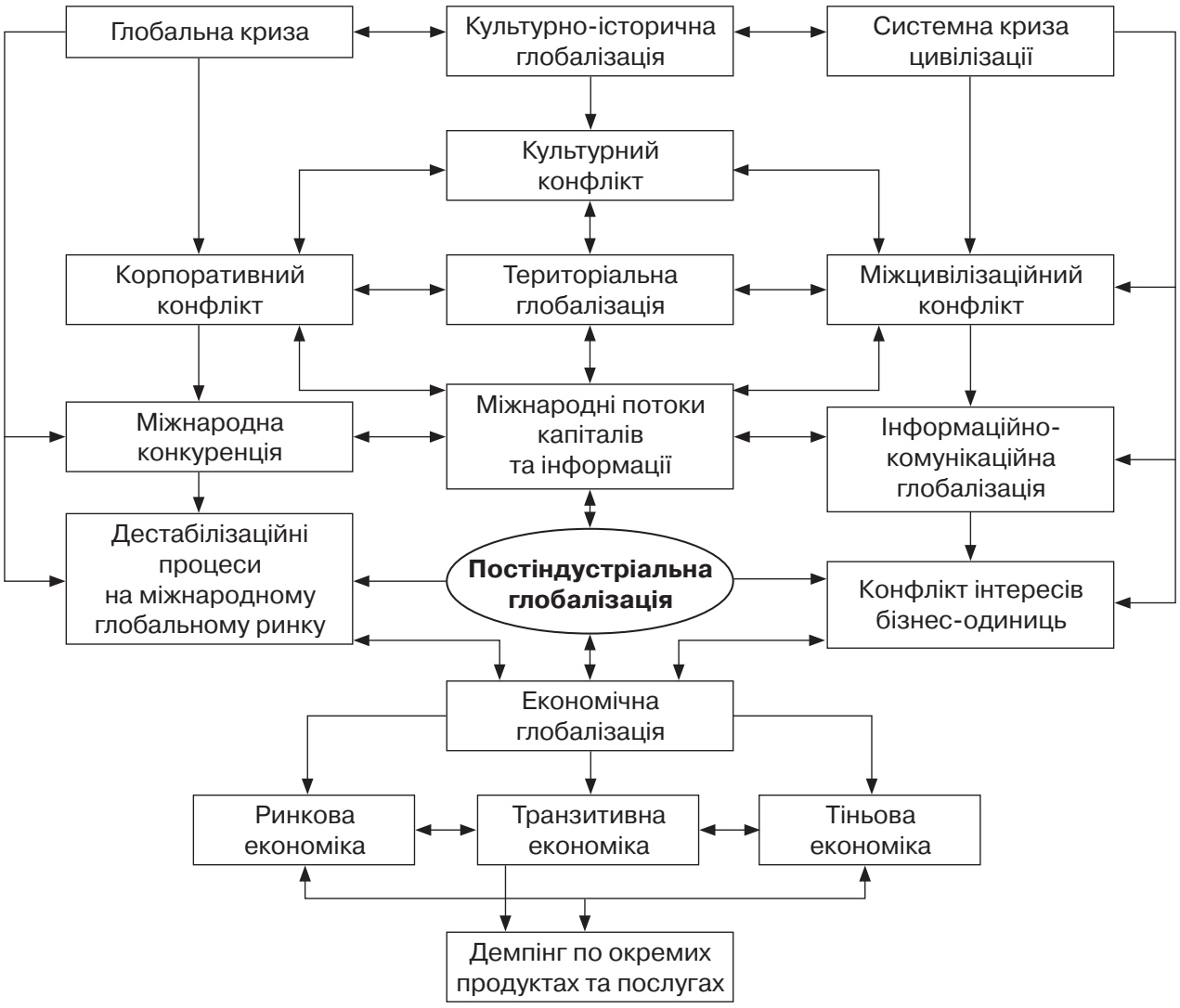

Рис. 1. **Складові та можливі наслідки постіндустріальної глобалізації**

мунікаційної глобалізації. Отже, не дивно, що інформаційні чинники, які діють в рамках міжнародних потоків капіталів та інформації найбільш відчутно впливають на розвиток культури (вагомість — 0,071 відносна одиниця та третє рангове місце серед 15 різноманітних за своєю природою чинників) та цивілізації (вагомість — 0,057 та шосте рангове місце).

Дестабілізаційні процеси на міжнародному глобальному ринку та конфлікт інтересів бізнес-одиниць породжують економічну глобалізацію, що охоплює три сфери економіки: ринкову, транзитивну та тіньову. Причому розгляд всіх аспектів і наслідків глобалізації повинен враховувати реальні суперечності між глобальним і регіональним розвитком та галузевий аспект глобалізації в умовах адміністративно-економічного регіону, взаємозв'язок глобалізації світової економіки та соціально-економічного розвитку регіонів. Не випадково, що окремі дослідники розглядають постіндустріальну глобалізацію у взаємозв'язку з існуючими проблемами розвитку світової економіки, яка визначає можливості соціального захисту і благополуччя населення багатьох країн світу. Проте у світовій економіці існує і діє протилежне явище — деглобалізація, від балансу з якою залежать реальні ризики, загрози і небезпеки економічного розвитку окремих держав світу в умовах глобалізації, які потрібно розгляда-

ти в контексті основних положень глобальної економіки.

Приймаючи до уваги, що глобалізаційні процеси протікають в сучасному полікультурному світі з характерними тенденціями розвитку, принципами, протиріччями та етнокультурними особливостями, важлива роль в сучасному соціокультурному просторі належить діалогу культур і цивілізацій, розробці оптимізаційних соціокультурних моделей розвитку сучасного суспільства [2]. Тому не дивно, що удосконалення діалогу культур і цивілізацій, оптимізація соціокультурних моделей розвитку суспільства знайшли своє відображення в спеціально розробленій Програмі Організації Об'єднаних Націй.

Формування цього напряму значною мірою залежить від структури та змісту ціннісних орієнтацій різних категорій населення в умовах постіндустріальної глобалізації і, насамперед, сучасної молоді, а також від ефективності процесу соціалізації української молоді.

Особливо важливим у цьому напрямі є здійснення моніторингу окремих видів ризиків глобалізації на засадах концептуальної моделі формування, виявлення, систематизації, вимірювання та попередження системних ризиків глобалізації (рис. 2). У кінцевому підсумку моніторинг системних ризиків глобалізації передбачає розробку низки заходів щодо попередження, нейтралізації та усунення різноманітних за своєю природою і спрямованістю чинників глобалізації.

Враховуючи прикладний аспект програм розвитку глобальної цивілізації, особливе значення має розробка ефективної стратегії розвитку України в умовах глобалізації, яка повинна враховувати її специфіку, особливості соціально-економічної трансформації та розвитку окремих регіонів України, взаємозв'язок глобальних трансформацій і стратегій розвитку, нерівномірність світового розвитку, геополітику, геостратегію і екологічну стратегію розвитку України.

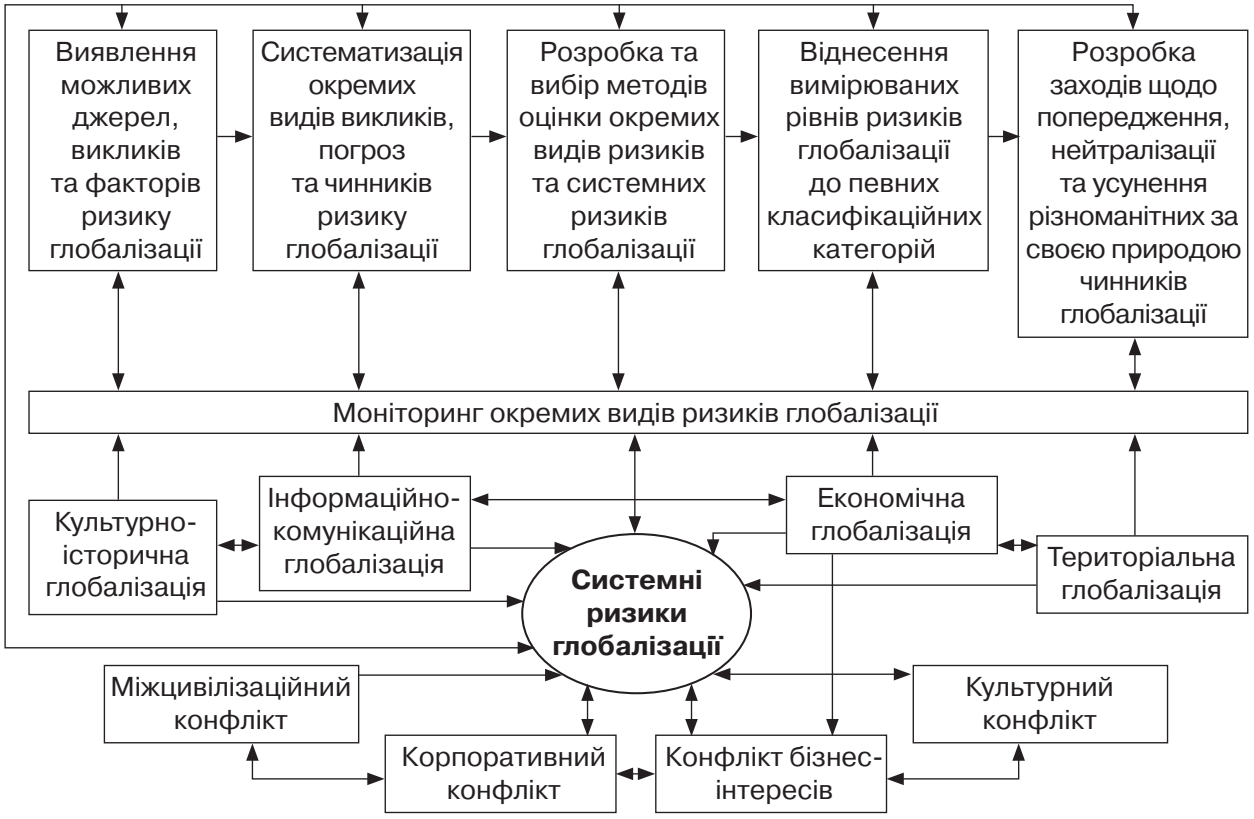
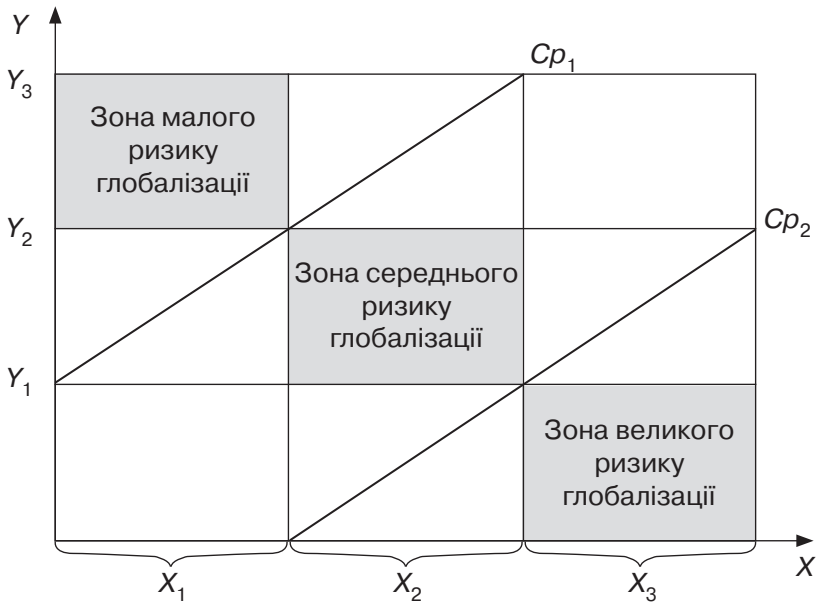

Рис. 2. **Концептуальна модель формування, виявлення, систематизації, вимірювання та попередження системних ризиків глобалізації**

В умовах постіндустріального суспільства провідним вектором розвитку людської цивілізації в сучасному мультикультурному світі є інформатизація та оцінка різних аспектів глобалізації у людському вимірі [3; 4]. У цьому зв'язку дуже важливим є встановлення міри залежності індикаторів розвитку людського потенціалу від рівня системних ризиків глобалізації. Згідно з розробленою нами відповідною матрицею виокремлюються три зони ризику глобалізації: малого, середнього та великого ризику (рис. 3). Отже, чим більшими будуть значення питомої ваги та вірогідності дії системних ризиків глобалізації, тим більшою буде потреба в ефективних та дієвих заходах щодо людського розвитку. Відтак, залежність стану добробуту, рівня та якості життя населення визначається рівнем системних ризиків глобалізації згідно із зазначеною матрицею. Тобто залежно від того, в якій зоні ризику перебуває в певний період певна соціальна, демографічна та професійна група населення, визначається структура та зміст заходів, спрямованих на забезпечення людського розвитку і вдосконалення людського потенціалу, можливість певної зміни стану добробуту, рівня та якості життя з урахуванням обсягів, показників і часу їх запровадження.

У структурі заходів, що запроваджуються, необхідно враховувати не тільки вид певних ризиків глобалізації, а й їх співвідношення, що дасть можливість встановити домінування окремих груп глобалізаційних ризиків та їх питому вагу. В сучасний період політичної та економічної кризи України питома вага економічних ризиків в умовах глобалізації значно перевищує рівень соціальних ризиків як загалом по усім категоріям та групам населення, так і по найбільш уразливим з них.

Найбільш високі рівні економічних ризиків в умовах глобалізації характерні для непрацездатних категорій населення, які через різні причини і обставини не є мобільними та економічно активними і не можуть змінити місце свого постійного проживання. Для працездатного населення, відносно якого домінують соціальні ризики над економічними, у той час, як для всіх інших категорій і верств характерно перевищення економічних видів ризиків над соціальними та екологічними в сучасному глобалізаційному просторі.

Y – індикатори розвитку людського потенціалу:
Y_1 – низькі; Y_2 – середні; Y_3 – високі.

X – системні ризики глобалізації:
X_1 – малі; X_2 – високі; X_3 – великі.

Рис. 3. **Матриця залежності індикаторів розвитку людського потенціалу від рівня системних ризиків глобалізації**

Тому в умовах демократичних перетворень найважливішою функцією держави стає забезпечення чіткої узгодженості економічних пріоритетів у Стратегії розвитку економіки і соціальної сфери України з пріоритетами і темпами здійснення соціальних реформ на методологічних засадах соціоекономіки [4].

Це вимагає оцінки очікуваної динаміки зміни стану розвитку людського потенціалу залежно від критичних рівнів системних ризиків глобалізації, активів, ресурсів і капіталів (рис. 4).

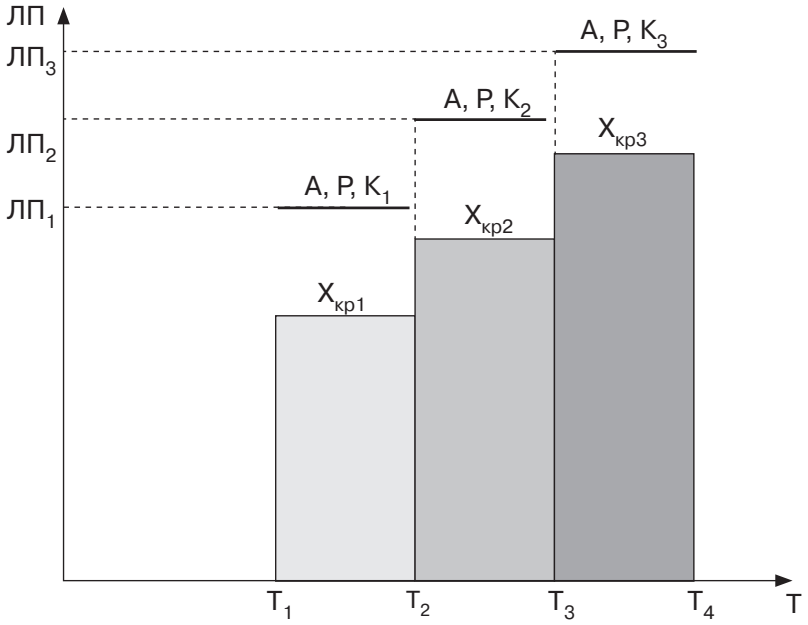
Виходячи з розробленої нами моделі, поліпшення стану розвитку людського потенціалу (ЛП) можна очікувати при виконанні такої вимоги:

$$ЛП = А, Р, К_i - А, Р, К_1.$$

Тобто позитивні очікувані зміни та зрушення щодо людського розвитку і зміцнення людського потенціалу в умовах дії системних ризиків глобалізації можна розглядати як різницю наступного і попередніх рівнів активів, ресурсів і капіталів, що враховують вказані ризики. З моделі витікає наступна закономірність: чим більшими є критичні рівні системних ризиків глобалізації, тим вищими повинні бути рівні активів, капіталів та ресурсів.

З метою протидії, нейтралізації та попередження глобалізаційних ризиків, викликів і загроз нами розроблена відповідна концептуальна регуляторна модель (див. рис. 5).

В умовах дії різноманітних системних ризиків глобалізації та їх впливу на соціально-економічний, соціокультурний та фінансово-інформаційний та комунікаційний розвиток багатьох держав світу особливе значення мають: розвиток структур глобальної керованості, надрегуляційних координуючих органів та саморегульованих організацій, економічна, політична та культурна взаємодія країн, що використовують лідируючі регулятори глобальних трансформаційних і мегарегуляторів глобалізаційних процесів, які організаційно, функціонально та діяльнісно можуть і повинні об'єднуватися для реалізації глобальної мети — соціального управління. Важлива роль у цьому напрямі належить економічній, політичній та культурній взаємодії країн. Забезпечення ефективного

ЛП – стан розвитку людського потенціалу;
$Х_{кр1}$, $Х_{кр2}$, $Х_{кр3}$ – критичні рівні системних ризиків глобалізації;
Т – час, років; А, Р, $К_1$ – А, Р, $К_3$ – рівні активів, ресурсів, капіталів;

Рис. 4. **Модель очікуваної динаміки зміни стану розвитку людського потенціалу залежно від критичних рівнів системних ризиків глобалізації, активів, ресурсів і капіталів**

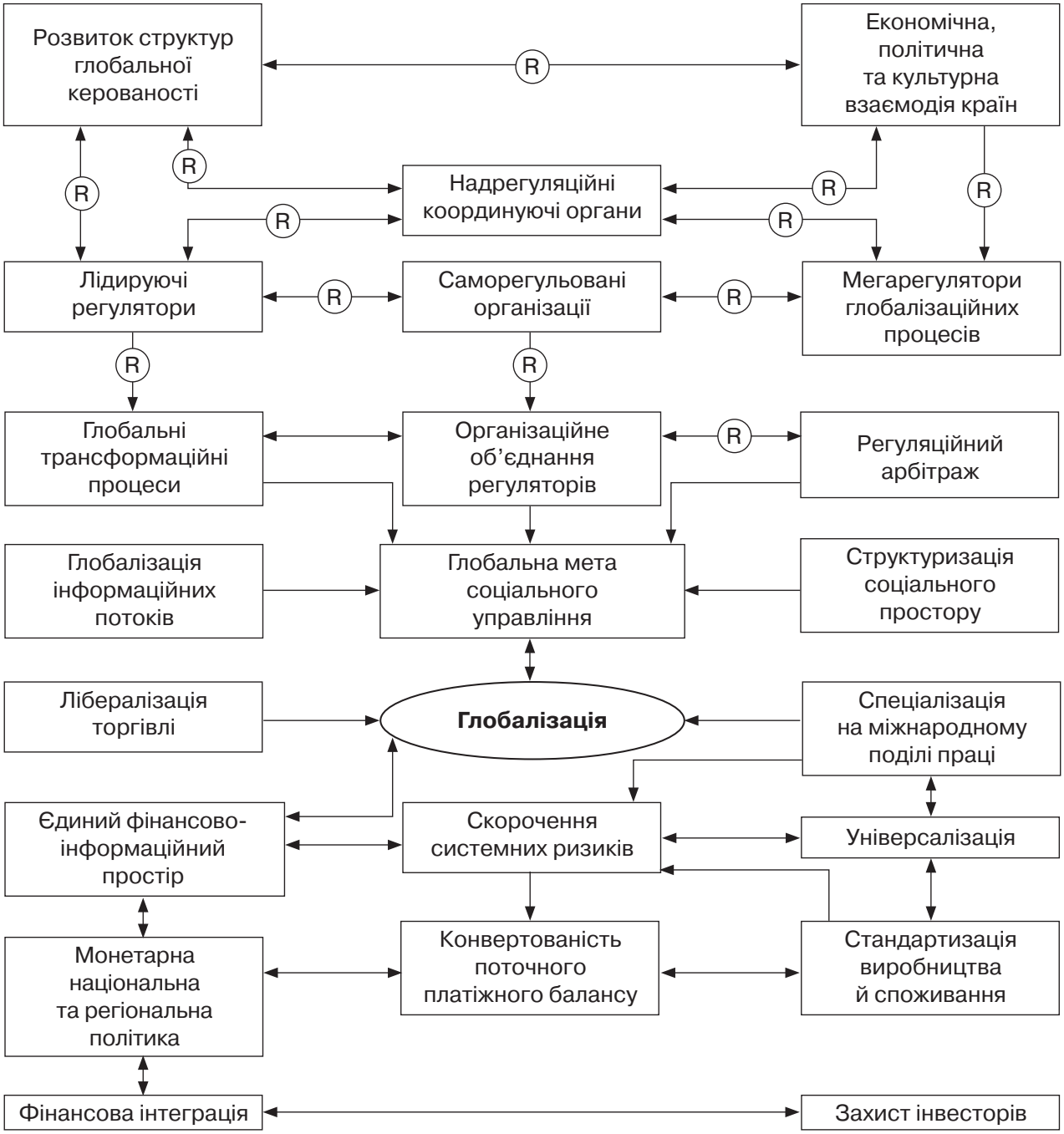

Рис. 5. **Концептуальна регуляторна модель протидії, нейтралізації та попередження глобалізаційних ризиків, викликів і загроз**

соціального управління глобалізаційними ризиками може призвести до структуризації соціального простору, лібералізації торгівлі, спеціалізації на міжнародному поділі праці, універсалізації та стандартизації виробництва і споживання, формування єдиного фінансово-інформаційного простору, виваженої монетарної національної та регіональної політики, конвертованості поточного платіжного балансу, забезпечення фінансової інтеграції, захисту внутрішніх та зовнішніх інвесторів.

Враховуючи, що сучасна політика держав спрямована на попередження і пом'якшення несприятливих наслідків глобалізації, вона повинна базуватися на її політико-правових

аспектах. У цьому зв'язку роль і функції держави, а також прив'язка глобалізації до відповідних нормативно-правових актів, дуже актуальні.

Відтак, у сучасний період вирішення політико-правових проблем та оптимізація розвитку суспільства повинна передбачати паралельний розгляд соціальних аспектів та інноваційної політики держави, тобто на цій основі повинна формуватися сучасна глобалізаційна політика держав з різним рівнем їх соціально-економічного розвитку.

Література

1. *Кальянов А. В.* Аксіологія культурного простору сучасної цивілізації / А. В. Кальянов // Соціально-гуманітарні та методологічні засади розвитку культури у сучасному суспільстві: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. вчених, студентів і практиків / Голов. ред. В. В. Шконда. — Донецьк: ДІ МАУП, 2013. — С. 411–419.

2. *Кальянов А. В.* Методологические основы исследования социокультурного феномена "цивилизация" / А. В. Кальянов // Методологія сучасних досліджень в політиці, економіці та соціальній сфері: Матеріали Першої міжнар. наук.-практ. конф. вчених, студентів і практиків / Голов. ред. В. В. Шконда. — Донецьк: Норд-Прес, 2011. — С. 62–71.

3. *Кальянов А. В.* Дискримінантні ознаки складових людського потенціалу / А. В. Кальянов // Теорія та практика розвитку людського потенціалу на сучасному етапі: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. вчених, студентів і практиків / Голов. ред. В. В. Шконда. — Донецьк: Норд-Прес, 2012. — С. 40–46.

4. *Шконда В. В.* Проблеми розвитку людського потенціалу на сучасному етапі: Монографія / В. В. Шконда, А. В. Кальянов. — Донецьк: Донбас, 2012. — 211 с.

5. *Шконда В. В.* Соціоекономіка у людському вимірі: Монографія / В. В. Шконда, А. В. Кальянов. — Донецьк: Донбас, 2013. — 259 с.

Проаналізовано основні проблеми постіндустріальної глобалізації, розроблена модель формування, виявлення, систематизації, вимірювання та попередження системних ризиків глобалізації, наведені матриця залежності індикаторів розвитку людського потенціалу від рівня системних ризиків глобалізації, модель очікуваної динаміки зміни стану розвитку людського потенціалу залежно від системних ризиків глобалізації, активів, ресурсів і капіталів.

Проанализированы основные проблемы постиндустриальной глобализации, разработаны модели формирования, выявления, систематизации, измерения и предупреждения системных рисков глобализации, матрица зависимости индикаторов развития человеческого потенциала в зависимости от системных рисков глобализации, модель ожидаемой динамики изменения уровня развития человеческого потенциала в зависимости от системных рисков глобализации, активов, ресурсов и капиталов.

Basic problems of post-industrial globalization are analyzed, models of forming, detection, systematization, change and caution of globalization system risks, indicators reliance matrix of human potential development depending on globalization system risks, model of change prospective dynamics of human potential development level depending on globalization risks, assets, resources and capital are developed.

Надійшла 28 березня 2014 р.

UDC 339.9

M. V. BONDARETS
Government Institution "Institute of World History of the NAS of Ukraine"

THE CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR NEOINDUSTRIALIZATION OF THE CIS TRANSITION COUNTRIES

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 44(1), с. 11–16

The problem of identifying areas of modernization of socioeconomic development of the CIS transition countries is one of the most important ones for these countries' switching to the path of innovation-based competitive development. Given the devastating consequences of deindustrialization of some CIS transition countries over the period since they gained independence, formation of the conceptual framework for neoindustrialization takes on special significance. Searching for effective mechanisms and strategies for new industrialization at both the national and regional level becomes the key task of effective socio-economic policy.

Special topicality of the research problem is that the CIS transition countries experienced the never yet seen processes of deindustrialization and industrial devastation during the processes of transition from the command-administrative to market economic system as a result of predatory "grabitization." The battered industrial system, lack or ineffectiveness of market mechanisms and institutions require creation and implementation of special, specific mobilization systems and application of strategies, which even in in the context of an investment hunger and an unfavorable crisis climate of global development and competition would enable to efficiently and effectively pass the stages of cessation of the processes of deindustrialization and transition to the path of neoindustrialization, innovation-driven, advanced industrial development, as a driver of socioeconomic dynamics. Experience of traditional soviet total-mobilization industrialization cannot be applied, because it will yield only a negative effect in the context of the existing market system.

Topicality of this problem will further grow over the long term for the transition countries due to intensification of global competition and internal conflicts of globalism. This is particularly so with Ukraine, which has a complex industrial system and a system of industrial property, when the state levers of management, planning and regulation are extremely weakened.

Development of the conceptual framework for neoindustrialization of the transition countries, especially such as Ukraine, is an urgent task, since without its development and implementation national industrial policy will be chaotic and noncompetitive. It will not perform imperative and strategic tasks. This also concerns to the full extent the other transition countries, particular the of CIS countries.

The problems of new industrialization of transition countries, such as Ukraine, Russia, Belarus and other CIS countries is not currently sufficiently developed. The European Union, OECD and partly UN Economic Commission for Europe dominate in scientific development of this range of problems. Individual publications, mainly of an empirical nature, came out in scientific periodicals of countries of Europe, North and South America. These are research studies and papers of such scholars as D. Jorden, D. Lehman, M. Adomanis, Justin Yifu Lin and others. In Russia, both academicians and busi-

© M. V. Bondarets, 2015

ness quarters and individual movements, for example, "Business Russia," handle these problems.

The imperatives of safe development concerning structural and institutional modernization of the Russian economy, selection of a post-crisis development concept, in particular, that of new industrialization, were studies in works by Russian scholars S. Gubanov, V. Naimushin. Russian researchers O. Romanova and Y. Lavrikova thoroughly analyzed the conceptual framework of industrial policy as a tool of neoindustrialization. Scientific papers by M. Guzev and L. Loginova identified neoindustrialization as an anticrisis strategy for development of regions. Among Ukrainian scholars, a sizable contribution to studies of the theoretical aspects of neoindustrialization of the transition countries and their evolution in the context of dominant world system of globalism belongs to member of the NAS of Ukraine O. Bilorus, E. V. Prushkivska proved the need for new industrialization of Ukraine in order to renovate and update the secondary sector of economy amid the crisis.

In recent years, quite a few scientific papers have been dedicated to revelation of the role of entrepreneurship in reindustrialization processes. In Ukrainian economic literature, these aspects are deeply studied in works by O. Bilorus, O. Havryliuk and others. M. Liubushin, M. Deliaghin, A. Amosov, S. Kimelman can be distinguished among foreign researchers. However, the issues concerning the role and mechanisms of SME operation in the course of economy formation and development on the principles of state corporatism remain insufficiently covered.

Ukrainian scholars O. Bilorus, D. Lukianenko, M. Zhuk, T. Baulina, Y. Kozak, Y. Yekhanurov, and V. Kovalevskyj examined in their works the international aspect of the industrialization problems. Thus, M. Zhuk and T. Baulina focused their attention on studying economic strategies and strategic programs of development in the context of a global economic system formation.

At the same time, these topics are chiefly developed along individual, general lines. So, there is a lack of full-scale studies of the conceptual framework of neoindustrialization of the CIS transition countries as a strategy of modernizing and reforming national economies amid the global systemic crisis.

The object of the present paper is to single out strategic concepts of new industrialization and integration of the CIS transition countries in order for them to move towards effective models for modernization of socioeconomic development under current conditions of the global systemic crisis.

The concept of neoindustrialization suggested by scholars of Belarus [1] deserves attention of researchers; it is associated with both national industry development and joining efforts through integration within the Union State of Russia and Belarus and economic integration of the CIS transition countries within other associations. At the same time, they believe that the main difficulties on the way toward building the Union State of Russia and Belarus and integration within the Customs Union, EurAsEC and CIS are due to the fact that the post-Soviet countries are oriented toward the liberal market, competitive development doctrine. In their opinion, this disintegrates the economies and societies of these countries, compels to see in one another only competitors, which should be weakened, taken over and eliminated, which give rise to gas, oil, milk, and sugar wars that even today turned into full-scale wars between the once fraternal peoples of Russia and Ukraine. The basic argument of the adherents of integration within the CIS, Customs Union and EurAsEC is that in today's world the liberal market, competitive model of development is losing its popularity being supplanted by a new system of values providing for cooperation and integration of economic systems of all levels among countries. This is exemplified by developed countries, where the integrative effect at the level of enterprises and individual business firms is materialized in the form of concentration of capital under control of large and superlarge corporations. Such countries as the USA, Great Britain, Japan, France, and Germany show accretion of monopoly power of their transnational corporations, which effect vertical and horizontal integration of manufactur-

ing processes. At the same time, the role of small and medium-sized enterprises, as drivers of innovation-based development of these countries dwindles. In the estimation of experts, at least 29 out of the world's 100 largest economic entities –countries and companies – are large global companies, alongside with such muscular economic systems as the national economies of the USA, Japan, China, Germany and other developed countries. In the meantime, national transnational corporations ensure the lion's share of the GNP of developed countries. For example, the 100 largest U.S. companies ensure 60 % of the country's GNP. Overall, up to 50 % of global industrial production, up to 65 % of international trade, about 80 % of the world bank of inventions, patents, licenses, and technologies are under control of western transnational companies. According to forecasts of western experts, in the globalized world and development of the global economy, domination of 300–600 transnational corporations will become established with 300 corporations creating 75 % of the world gross product [2].

At the national economy level, the integrative effect is materialized owing to strengthening of the state role, which is a system integrator of economy and society. Analysis of budgetary policies of the developed countries of the world indicates that the proportion of government expenditures in their GDPs quintupled on the average over the period of 1970–2012 and continues to progressively grow. In view of crisis response measures including multibillion investments in economy and nationalization of the largest enterprises and banks, such a trend pick up yet more. Instead, this indicator has regularly declined over the past twenty years and is now substantially lower in the CIS transition countries, except for Belarus, than in developed countries.

At the global level, the integrative effect is reached due to integration within economic and political associations, such as EC, G7, OECD, NATO and others. In the estimation of renowned Belarusian academic economist S. A. Pelikh, the cumulative integrative effect of the European Union constitutes annually nearly 100 billion Euros.

So, all the aforesaid is a reflection of the fact that the disintegrative liberal market model of economic development of some CIS transition countries, in particular, Russia and Belarus, represents an insurmountable obstacle in the way toward unifying processes in the region.

Let us turn to the negative processes of deindustrialization that have occurred over the period of the last 20 years in the CIS transition countries, among which special attention should go to:

1) decrease in the scientific-technological and innovative potential. It manifests itself in 2–5-fold reduction in research intensity of the GDP of the CIS countries as compared with the current 0,2–1,2 %, which is substantially lower than the optimum (3 %) and threshold (2 %) levels;

2) deindustrialization of the post-Soviet countries (except for Belarus and Kazakhstan), as a process of reduction in their industrial potential;

3) deterioration of quality of life of the popular majority, which is manifested in a drop in the human development index (HDI) virtually in all CIS transition countries. The highest HDI in 2012 among the CIS countries was registered in Belarus — 0,793, while in Russia it constituted 0,788, in Kazakhstan — 0,754. Ukraine ranked 78th with its index of 0,740. By the way, the USSR in 1989 (26th) yielded by a negligible margin to the USA (19th) in this index [3];

4) degradation of the population and depopulation. It is known that the population size in the USSR annually grew on average by 2,6 million people during the period from 1950 to 1991. Today one should speak of a substantial population decline in Russia, Ukraine and Belarus over the years of independence. Thus, Russia's population sank from 147,66 million in 1990 to 143,5 million people in 2013; that of Ukraine over the same period — from 51,45 million to 45,363 million people; in Belarus — from 10,20 million to 9,464 million people. UN experts issued unnerving forecasts as to further depopulation in these countries. The population should decrease almost twofold until the end of the century [4, 5].

The conceptual framework for neoindustrialization of some CIS transition countries within

the EurAsEC must include, in addition to integration of the economic systems, the following measures of socioeconomic and industrial policies:

• ensuring transition to the strategy of vertical integration of manufacturing and business processes, which provides for amalgamation within majors of all successive stages of raw material processing into final output. This will close the door on realization of super-profits at individual stages of manufacture, for example, those associated with raw materials, borrowings and investments, marketing and sales. Vertical integration can require greater government control over strategic, infrastructure sectors of economy, including their possible nationalization;

• adjustment of the liberal market development model towards strengthening of the role of the state, public sector of the economy and government institutions in planning and regulation of socioeconomic development, as is the case in developed countries worldwide. This will promote competitive growth of the state-owned enterprises in the national and world markets;

• enhancement of the role and resources provision of research-and-development activities as one of the extended reproduction stages, which includes: R&D, manufacture, exchange, distribution, and consumption. Retreat from the absolute priority being given to the exchange sphere (market), which pumps out most resources and inhibits the other stages of reproduction;

• increase in the labor productivity level based on technical and technological re-equipment of the national economy and implementation of the factors of production of the 6th wave of innovation. The three- to fourfold lag of the post-Soviet transition countries behind the developed countries in terms of these indices is due to the low-productive, worn-out and obsolete manufacturing and technological base rather than individual merits of manufacturers, as some analysts try to present [6];

• agreement among the transition countries that should form the economic Union as to resumption of the generally accepted parameters of the monetary (credit and money) system. This requires, in particular, carrying out dedollarization of the economy; increasing the economy monetization up to 60–100 % (today on average it is in the CIS transition countries 3–4 times less than normal); raising the national currency rate курс to a fair level that will be determined by purchasing power parity (PPP); lowering the level of credit resources for innovative enterprises to 2–3 % per annum in order to incite innovation-based informational development.

Let us dwell absolutely and irrespectively on such strategy of new industrialization of the transition countries as vertical integration. It was suggested and scientifically grounded by Russian scholar S. Gubanov [7]. According to another Russian economist, V. Naimushin, leadership of the industrially developed countries in material production is ensured neither by dominance of the tertiary sector in the GNP nor by the technotronic-informational specifics of the pattern of present-day production but by the increasing role of powerful vertically integrated corporate entities, which embrace all chains of the reproductive cycle and are able to perform the tasks of uninterrupted R&D financing, designing, mastering, quantity production, sales and post-manufacturing services concerning new-generation products [8].

The mechanism of operation of vertically integrated corporations based on rational combination of corporate strategic planning capabilities, market self-regulation and partnership with the state is of particular importance for the post-Soviet countries because:

first: the strategy of survival one by one was not rewarding, which led in individual cases to the breakup of large science and production associations that were of strategic importance for countries;

second, development of vertically integrated companies ensures effective integration at various levels with markets of countries of both the “near” and “far” abroad, facilitates integration into the global market.

Therefore, such a strategy of new industrialization of the transition countries provides for organization of vertically integrated private-public and public corporate entities that should design, master, mass-produce and sell

innovative products. Limitation of competition and development of monopolism in individual sectors can become one of the negative factors in activities of such companies. The upside is that large vertically integrated corporations, by regulating profitability in intermediate links, enable to reduce transaction costs through the whole manufacturing chain and, accordingly, improve the efficiency of manufacturing final innovative products. Innovative corporations have great possibilities as to concentration scientific, industrial, resource and human capital, increasing the speed and scale of its extended reproduction. New opportunities emerge at such corporations for improvement of quality and competitiveness of end items.

Consequently, based on development of vertically integrated corporations the economy of the transition countries can assume the most progressive forms of rational industrial engineering. It stands to reason that such companies must be substantially supported by the state. For that end, it is necessary to provide for both appropriate public funding and priority development of several branches and technologies that will be able to develop at a rapid pace within private-public and public vertically integrated corporations. The following should be distinguished among selected technologies: universal nanotechnologies, biotechnologies, novel medical technologies and life extension technologies, which are favorable for placement of capital, while such sectors as aviation, aerospace, shipbuilding, electronic, transport machine building and other industries should act as a catalyst for transition to neoindustrialization.

Today Russia, to carry out neoindustrialization of its economy, unleashed an all-out war against Ukraine, which is a much simpler strategy than ensuring an innovative socioeconomic development model. Over the past 20 years, Russia has produced and piled up much military equipment and weapons. In the author's opinion, Russian does not want to carry out neoindustrialization through development of a high-tech innovative corporate sector of economy but rather through rehabilitation and utilization of facilities and capacities of its own defense-industrial sector, and it needs for this military conflicts, especially as such a conflict with Ukraine was planned and prepared long ago, and the Russian leadership only awaited convenient time and place.

Conclusions.

Having considered some concepts of new industrialization of the CIS transition countries, it should be noted that neoindustrialization should be performed at both the national and international levels — within such integration associations as the Customs Union and EurAsEC. This will enable to heighten the total economic impact for these countries, as is the case in the EC countries due to deepening integration of their economies. At the national level, it is necessary to set up innovative vertically integrated corporations in appropriate sectors, which will enable to master individual disruptive technologies and output of innovative products. All abovementioned measures should assist in restoration of industrial potential of the CIS transition countries and begin new industrialization on the model of the developed countries of the world.

List of references

1. *Байнев В. Ф.* Система неоколонизации и ее функционирование как главная причина хронического кризиса стран бывшего СССР / В. Ф. Байнев, В. Т. Винник // Экон. и философ. газета. — 2009. — № 43. — 30 окт.

2. *Байнев В.* Неоиндустриализация — прорывной интеграционный проект Союзного государства России и Беларуси. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ruskline.ru/analitika/2010/06/29/neoindustrializaciya_proryvnoj_integracionnyj_proekt_soyuznogo_gosudarstva_rossii_i_belarusi/

3. *Індекс* розвитку людського потенціалу 2013 (рейтинг України). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://infolight.org.ua/content/indeks-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2013-reyting-ukrayini

4. *База* даних Відділу статистики ЄЕК ООН. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w3.unece.org/pxweb/Dialog

5. *Демографический* кризис в регионах СНГ. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.zlev.ru/61_56.htm

6. *Алексеев А.* Структура инвестиций: насколько она передовая / А. Алексеев, Н. Кузнецова // Экономист. — 2010. — № 3. — С. 6–19.

7. *Губанов С.* Неоиндустриализация плюс вертикальная интеграция / С. Губанов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://institutiones.com/general/1129-neo-industrializaciya.html

8. *Наймушин В.* "Постиндустриальные" иллюзии или системная "неоиндустриализация": выбор современной России / В. Наймушин // Экономист. — 2009. — № 4. — С. 47–52.

Conceptually new industrialization of transitive countries of CIS should be done on two levels: international — within the framework of economic integration and national — through the development of vertically integrated corporations that should have substantial government support, as the most progressive form of rational organization of industrial production.

Концептуально нова індустріалізація транзитивних країн СНД має здійснюватися на двох рівнях: міжнаціональному — в межах економічних інтеграційних об'єднань та національному — на основі розвитку вертикально інтегрованих корпорацій, які мають залучатися суттєвою державною підтримкою, як найбільш прогресивною формою раціональної організації промислового виробництва.

Концептуально новая индустриализация транзитивных стран должна происходить на двух уровнях: межнациональном — в рамках экономических интеграционных объединений и национальном — на основании развития вертикально интегрированных корпораций, которые должны иметь существенную государственную поддержку, как наиболее прогрессивную форму рациональной организации производства.

Надійшла 18 листопада 2014 р.

УДК 327.2(470+571)

А. Г. ГОЛЬЦОВ
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ГЕОПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 44(1), с. 17–24

Розглянуто особливості геополітики Російської Федерації щодо пострадянських країн. Виявлено формування Росією неоімперського геополітичного простору. Визначено головні засоби реалізації імперської геополітики.

У сучасному глобалізованому світі, паралельно із процесами подальшої інтернаціоналізації у різних сферах суспільного життя, спостерігається тенденція до "поляризації" деяких "центрів", тобто посилення концентрації політичної, економічної, культурно-інформаційної влади і, навіть, активізація конфронтації між окремими з них.

"Поляризація" в глобальному просторі йде поруч із розвитком регіональної інтеграції держав світу. Остання тенденція часто пов'язана з прагненнями: реалізувати спільні потреби в організації ринків промислової та сільськогосподарської продукції, а також послуг; створити свої міждержавні валютно-фінансові системи; розбудувати регіональні мережі транснаціональних транспортних комунікацій; проводити спільну екологічну політику. Важливими стимулами є також спільна безпекова політика, протидія транснаціональному екстремізму та криміналітету. При цьому взаємодія окремих макрорегіональних "полюсів" світу носить, зазвичай, цілком мирний та навіть взаємовигідний характер. Проте, нині посилюються протиріччя, наприклад, між Росією та США (і Заходом в цілому), а також, значно меншою мірою, між КНР та США.

На думку автора, сучасна влада Російської Федерації здійснює в пострадянському геопросторі по суті імперську геополітику, що призводить до посилення "поляризації" всього світу. Питанням геополітики РФ щодо пострадянських країн присвячені праці таких українських вчених: М. Дорошка, О. Ірхіна, Г. Перепелиці, О. Скребець, М. Шульги, О. Волошина, П. Пашковського, Л. Коврик-Токар та ін. Серед російських дослідників політики РФ у пострадянському просторі слід виділити С. Бабуріна, С. Беспалова, Т. Бордачева, Є. Винокурова, С. Глазьєва, О. Дугіна, С. Караганова, Л. Савіна, П. Саліна, Д. Треніна та ін. У працях російських авторів переважає різнобічне обґрунтування російських геополітичних інтересів у пострадянському просторі. Має місце навіть відверта апологетика новітнього російського імперіалізму.

Виявимо головні напрями та особливості сучасної геополітики РФ щодо країн пострадянського простору.

Однією з тенденцій розвитку геопросторової політичної (та економічної) організації світу є формування "великих просторів" у результаті інтенсифікації регіональних інтеграційних процесів. У переважній більшості випадків процес утворення "великого простору" організовується потужною державою — регіональним лідером, що прагне зосередити у своїх руках контроль над головними потоками фінансів, товарів та послуг. Для забезпечення латентного економічного панування "державі-центру" потрібне неформальне політичне домінування, в ідеалі поєднане ще й з культурно-цивілізаційним та інфор-

© А. Г. Гольцов, 2015

маційним. Таким чином, на думку автора, за сучасних умов формуються "неформальні" неоімперії. Останні, на відміну від класичних імперій модерної доби, мають специфічні особливості геопросторових структур та своєрідні риси геополітики.

Західна макроімперія вирізняється поліцентричністю геополітичної системи (за наявності гегемона — США), взаємодією різноманітних "центрів ухвалення рішень", володіє розвиненими мережами впливу у світовому просторі. Провідна західна неоімперська держава США демонструє на глобальному рівні та в окремих регіонах світу в цілому досить ефективну та гнучку геополітику "розумної сили" ("smart power"), поєднуючи засоби "м'якої сили" ("soft power") та "жорсткої сили" ("hard power").

Геостратегія РФ на світовій арені ґрунтується на концептуальних засадах багатополярності. Ще в добу ззовні порівняно ліберального президентства А. Медвєдєва одним із провідних національних інтересів Росії на довгострокову перспективу було визначено "перетворення Російської Федерації на світову державу, діяльність якої спрямована на підтримання стратегічної стабільності та взаємовигідних партнерських відносин в умовах багатополярного світу" [10]. На концептуальному рівні вважається, що "міжнародні відносини переживають перехідний період, сутність якого полягає у формуванні поліцентричної міжнародної системи" [7]. Нині особливо наголошується на об'єктивному характері формування потужних регіональних об'єднань (організацій), необхідності вироблення правил їх взаємодії і навіть на потребі інституційного оформлення таких "полюсів" [6].

Росії, попри величезну природно-ресурсну базу, для ефективного виконання ролі одного з "полюсів" світу потрібний власний "великий простір". Найімовірніше, основною сферою "життєвих" геополітичних та геоекономічних інтересів РФ її керівництво вважає територію країн колишнього СРСР.

На нашу думку, в сучасній Росії, на відміну від Західної макроімперії, наявний по суті один головний "центр ухвалення рішень", котрий утворився на початку 2000-х років шляхом зрощування верхівки "силовиків" (особливо ФСБ) із частиною великого бізнесу — "олігархами", що неймовірно збагатіли в пострадянську добу. Цей "центр ухвалення рішень" фактично присвоїв собі стратегічні галузі російської економіки, сформував авторитарний політичний режим, контролює культурно-інформаційний простір РФ. Владна верхівка встановила в Росії, ззовні демократичним шляхом, свою диктатуру, яка нині носить персональний характер. Кремль на чолі з президентом В. Путіним визначає геостратегію й операційно-тактичну геополітику РФ. Можна погодитися з тим, що сучасний російський механізм прийняття зовнішньополітичних рішень залежить від трьох основних факторів: інституціонального досвіду СРСР; зменшення ролі інститутів та паралельного заміщення їх персональними мережами відносин; підвищення персональної ролі керівництва у процесі прийняття рішень [1].

Аналіз сучасних дій РФ на міжнародній арені свідчить по те, що політична влада Росії проводить геополітику, спрямовану на створення під своєю егідою (гегемонією) у пострадянському просторі підконтрольної собі неоімперської геополітичної системи шляхом організації пострадянських країн за відомим принципом "центр-периферія". Фактично програмується асиметричність відносин між Росією та залежними від неї партнерами, проте офіційно йдеться про формування різноманітних геопросторових структур у результаті добровільного та рівноправного об'єднання на основі політичної, економічної, військової та культурної інтеграції пострадянських країн.

Після розпаду СРСР на його руїнах утворилося угруповання під назвою Співдружність незалежних держав (СНД), котре зіграло свою позитивну роль у процесі мирного "розлучення" колишніх радянських республік. Нині — це досить аморфне геополітичне утворення має в цілому дуже низьку ефективність функціонування. Проте керівництво РФ продовжує використовувати механізми співробітництва в рамках СНД для досягнення цілей розбудови неоімперських геострук-

тур. Тому розвиток багатосторонньої взаємодії та інтеграційних процесів на просторі СНД проголошується ключовим напрямом зовнішньої політики РФ [11]. На СНД покладається досить широкий спектр завдань, і зовнішня політика РФ офіційно великою мірою спрямована на "роботу над подальшою реалізацією потенціалу СНД, його зміцненням як впливової регіональної організації, форуму для багатостороннього політичного діалогу та механізму багатопланового співробітництва у сферах економіки, гуманітарної взаємодії, боротьби із традиційними й новими викликами та загрозами" [7]. Передбачено, що співробітництво в межах СНД має відбуватися у сфері забезпечення взаємної безпеки, включаючи спільну протидію таким загрозам, як міжнародний тероризм, екстремізм, наркоторгівля, транснаціональна злочинність, нелегальна міграція [7].

За численними експертними оцінками, верховна влада РФ нині активізувала свою латентну неоімперську експансію на теренах країн СНД у багатьох взаємопов'язаних сферах: політичній, економічній, культурній, інформаційній, релігійній тощо.

Головним напрямом розвитку взаємодії пострадянських країн є, безумовно, економічний. Після розпаду СРСР багаторазово здійснювалися спроби організувати ефективне та взаємовигідне економічне співробітництво на теренах пострадянського простору. Нові незалежні країни були зацікавлені насамперед у формуванні повноцінної зони вільної торгівлі. Довгоочікувана Угода про зону вільної торгівлі в межах СНД набула чинності лише у 2012 р. Проте і ця Угода передбачає певні вилучення щодо експорту чи імпорту тих чи інших товарів. Особливо симптоматично, що РФ залишила собі право на експортне мито у 30 % на природний газ. У цілому функціонування зони вільної торгівлі СНД йде з невисокою ефективністю.

Політична влада Росії проводить свою неоімперську геоекономічну політику часто опосередковано, за допомогою підконтрольних їй ТНК. Так, надпотужна корпорація "Газпром" виконує роль геополітичного інструменту Кремля і проводить геоекономічну лінію, націлену на встановлення контролю над енергетичними компаніями та магістральними трубопроводами країн пострадянського простору. Очевидно, що великий російський бізнес, споріднений із Кремлем, зацікавлений у максимальному впливі на стратегічно важливі галузі економіки країн СНД, їхні комунікаційні системи, ринки товарів та послуг. При проведенні Росією геополітики щодо створення інтеграційних структур у пострадянському просторі економічна доцільність, на нашу думку, підпорядковується інтересам Кремля та пов'язаних з ним корпорацій.

Особливо потужним та перспективним інструментом розбудови геоекономічної структури Російської неоімперії небезпідставно вважається Митний союз, який розпочав діяльність у 2010 р. у складі РФ, Білорусі та Казахстану. З 2012 р. було розпочато функціонування Єдиного економічного простору на теренах цих країн. Подальший розвиток співробітництва призвів до реалізації інтеграційного проекту Євразійського економічного союзу, котрий офіційно "заснований на рівноправ'ї, на реальних економічних інтересах" [9]. 29 травня 2014 р. в Астані було підписано Договір про створення Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) задля "подальшого поглиблення інтеграції, усунення бар'єрів для вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили, а також проведення скоординованої, узгодженої чи єдиної політики в ключових галузях економіки" [5]. Таким чином з 1 січня 2015 р. розпочне функціонування формально рівноправне регіональне економічне об'єднання РФ, Білорусі та Казахстану. На найближчу перспективу очікується приєднання Вірменії та Киргизстану.

ЄАЕС стратегічно запланований як перший етап формування Євразійського союзу (ЄАС). Саме ЄАС має стати багатофункціональною (в ідеалі універсальною) організацією — наднаціональним, побудованим на формально рівноправних засадах об'єднанням пострадянських країн. Припускаємо, що Євразійський союз за стратегічним задумом Кремля має бути по суті Російською неоімперією з відповідними геопросторовими структурами для забезпечення політичного,

економічного та культурно-інформаційного латентного домінування "центру" (РФ) над "периферією" (рештою країн-членів). ЄАС (у разі його реалізації) надасть змогу РФ досягнути реального статусу одного із "полюсів" сучасного світу, забезпечити її імперську могутність, спроможність повноцінної конкуренції на світових ринках товарів і послуг, отримати численні вигоди від ролі "мосту" між Євросоюзом і Азійсько-Тихоокеанським регіоном.

Великою сучасною проблемою є низька конкурентоспроможність на світовому ринку багатьох галузей економіки країн пострадянського простору. Саме ці галузі країни СНД прагнуть захистити від вільної міжнародної конкуренції методами як тарифного, так і нетарифного обмеження. При цьому російська влада позиціонує РФ як державу, що динамічно розвивається і спроможна надати своїм партнерам не менш якісні послуги (фінансові, інформаційні, освітні), ніж інші економічно потужні країни світу. Великий "спільний ринок" має надавати країнам СНД можливості вигідного збуту своєї продукції. За умов інтеграції рівноцінних партнерів може забезпечуватися торгівля тими видами продукції (особливо машинобудівної галузі), які не спроможні повноцінно конкурувати із західними аналогами. За рахунок подальшої активізації товарообміну та реалізації спільних економічних проектів прогнозується зростання добробуту населення країн МС, а в найближчому майбутньому ЄАЕС.

Таким чином, саме інтеграція під егідою Росії проголошується найкращою можливістю для пострадянських країн забезпечити їх зовнішньоекономічні інтереси. Однак, у такому разі на теренах СНД фактично відбуватиметься консервація сучасних економічних систем з переважанням сировинних та традиційних галузей. Розвиток нових високотехнологічних виробництв залишаться як рідкісні винятки. За цих умов слід очікувати на подальше посилення позицій КНР у пострадянському геоекономічному просторі.

Військово-політичний напрям неоімперської геополітики керівництва РФ полягає у формуванні під своєю егідою на пострадянських теренах Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ). При цьому, на нашу думку, спостерігається прагнення використати багатий досвід створення та розвитку військово-політичного угруповання НАТО. Сучасний силовий потенціал ОДКБ містить такі військові структури: Колективні сили оперативного реагування, Колективні сили швидкого розгортання Центрально-Азійського регіону, Миротворчі сили. Для підвищення мобільності та ефективності дій сил ОДКБ намічено створення Колективних авіаційних сил. Особливо показово, що формуються Сили спеціальних операцій, спроможні, наприклад, протидіяти кібератакам чи проводити інформаційно-психологічні операції. Формально побудована на рівноправних засадах ОДКБ використовується як інструмент посилення впливу на партнерів. Проте інші члени ОДКБ, беручи участь у численних спільних навчаннях, проводять політику, спрямовану на максимальне дотримання своїх суверенних прав. Слід зазначити, що для Казахстану, Киргизстану та, особливо, Таджикистану, котрі знаходяться в Центрально-Азійському регіоні колективної безпеки, членство в ОДКБ є запорукою протидії зовнішнім загрозам, насамперед, з боку ісламістських екстремістів. Крім того, участь в ОДКБ для правлячих еліт держав-членів диктується ще й прагненням забезпечити існування своїх політичних режимів.

Проведення Росією "жорсткої" геополітики спирається на дуже потужний військовий потенціал. Керівництво РФ витрачає астрономічні кошти на модернізацію збройних сил та сучасні системи озброєнь, що є надмірним тягарем для економіки нинішньої Росії. Вона нині обіймає третє місце у світі за військовими витратами. У бюджеті РФ на 2015 р. попередньо заплановано оборонні витрати в розмірі аж 3,286 трлн руб. — 4,2 % від ВВП Росії [8], причому значну частину (може навіть 2/3) буде засекречено.

Військова стратегія РФ розробляється відповідно до нинішніх світових тенденцій в організації проведення воєнних дій. Серед особливостей сучасних воєнних конфліктів Військова доктрина РФ 2010 р. називає, зокрема, "проведення заздалегідь заходів ін-

формаційного протиборства для досягнення політичних цілей без застосування військової сили, а в подальшому — в інтересах формування сприятливої реакції міжнародного співтовариства на застосування військової сили" [4]. Проте, як ми нині спостерігаємо, досягнути позитивного ставлення світового співтовариства з приводу приєднання Криму та прихованої збройної агресії на сході України владі Росії не вдалося.

У 2013 р. керівництво РФ ставило завдання "вибудовувати відносини з Україною як пріоритетним партнером в СНД, сприяти підключенню її до поглиблених інтеграційних процесів" [7]. Того року боротьба Росії за збереження України у сфері свого впливу різко активізувалася. Після зміни влади в Україні у лютому 2014 р. Кремль став проводити "жорстку" геополітику щодо нашої держави.

Шляхом реалізації імперських геополітичних інтересів Росії щодо України є здійснення проти неї, починаючи з весни 2014 р., так званої "гібридної війни" ("hybrid warfare"). Йдеться про поєднання традиційних засобів ведення війни державними збройними силами, дій нерегулярних озброєних формувань, застосування інформаційно-психологічної війни (почалася значно раніше), надсучасних технологій так званої кібервійни. При цьому нерегулярні формування спроможні використовувати такі злочинні засоби війни, які не можна покласти на регулярні збройні сили, оскільки останні зобов'язані хоча би формально дотримуватися міжнародно-правових норм. Російські військові фактично контролювали проведення так званого референдуму в Криму, під час якого було забезпечено потрібний владі РФ результат "волевиявлення" населення. Російською владою результати цього референдуму трактуються як реалізація закріпленого в Статуті ООН "права нації на самовизначення", проводиться аналогія між ситуацією в Криму та Косово [6].

Певною мірою елементи "гібридної війни" РФ застосовувала у війні з Грузією в серпні 2008 р., коли використовувала, крім своїх регулярних збройних сил та осетинських військових формувань, економічні засоби, а також проводила інформаційну війну.

На сході України РФ офіційно воєнних дій не веде, проте забезпечує підготовку загонів так званих ополченців, надає їм зброю, військову техніку, амуніцію, боєприпаси. Збройні сили РФ неодноразово втручалися в конфлікт на боці сепаратистів — обстрілювали територію України, здійснювали досить глибокі рейди, вели справжні воєнні дії, відверто нехтуючи нормами міжнародного права. А, починаючи з кінця серпня 2014 р., використання регулярних збройних сил РФ стало більш системним. Отже, РФ реалізовує щодо України свій потенціал "жорсткої сили", ця прихована війна фактично спрямована на розчленування нашої крани. З іншого боку, стверджується, що Україна є "сучасною повноцінною, суверенною європейською державою" [6].

За оцінкою автора, сучасна геополітика РФ на сході України має лише тимчасовий тактичний успіх, який не можна порівняти з великими матеріальними витратами на "гібридну війну" та, особливо, зі збитками від економічних санкцій з боку Заходу та "втечі капіталів". Крім того, Росія зазнала значних людських втрат — загиблих кадрових військових та "добровольців". У багатьох країнах світу різко знизився політичний та моральний авторитет сучасної Росії. А у всій світовій геополітичній системі суттєво посилилася конфронтація і, відповідно, знизилася стабільність. Збереження Росією "замороженого" конфлікту на сході України може призвести до дедалі більших економічних збитків та дестабілізації суспільно-політичної ситуації у самій РФ.

На офіційному рівні РФ у своїй зовнішній політиці спирається на верховенство міжнародного права, центральну координуючу роль ООН у міжнародних відносинах, положення Статуту ООН тощо; підкреслюється неприпустимість того, щоби "здійснювалися воєнні інтервенції та інші форми стороннього втручання, котрі підривають засади міжнародного права, засновані на принципі суверенної рівності держав" [7].

У своїй геостратегії в пострадянському просторі влада намагається застосовувати "м'яку силу" (або міць), переймаючи досвід Заходу.

Така популярна нині "м'яка сила" містить, на думку автора цією концепції Дж. Ная, три головні складові: культуру держави, привабливу для інших своїми цінностями; політичну ідеологію та відповідні цінності; зовнішню політику — легітимну та морально авторитетну [12, *11*]. У Росії під "м'якою силою" офіційно розуміється "комплексний інструментарій розв'язання зовнішньополітичних завдань, опираючись на можливості громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційні, гуманітарні та інші альтернативні класичній дипломатії методи та технології" [7].

На концептуальному рівні Росія висловлює занепокоєння з приводу негативного впливу на перспективи зміцнення глобальної стабільності сучасної тенденції щодо "реідеологізації міжнародних відносин" [7]. Проте, за умов протистояння із Заходом, російська влада сама прагне розробити та розповсюдити у світі власну ідеологію, котра могла би бути альтернативою західній ліберальній демократії. Така ідеологія мала би консолідувати суспільну свідомість усіх громадян РФ навколо певних уявлень щодо загальної ідеї розвитку, статусу держави у світі, її ролі у світовій політиці та економіці. У пострадянському просторі новітня ідеологія покликана стати надійною базою тісної інтеграції країн СНД, а у світі — забезпечити зростання політичної ролі Росії та підтримку її геополітики з боку різних країн та народів.

На міжнародному рівні з боку російської влади дедалі більше лунає антиамериканська риторика. Проте, крім загальної критики Заходу та його політики, ніякої політичної ідеології, привабливої завдяки своїм цінностям для більшості людства, Росією не пропонується.

Щодо пострадянських країн особливо активно пропагується євразійська цивілізаційна єдність на основі спільного історичного минулого і високих духовних та моральних цінностей. Наголошується на тому, що інтеграція на євразійських ідейних засадах сприятиме прогресивному розвитку суспільства у пострадянських країнах. При цьому однією з фундаментальних основ новітньої неоімперської ідеології виступає концепція "Руського світу" як наднаціонального об'єднання на спільних культурно-цивілізаційних засадах. Недаремно до пропаганди "Руського світу" так активно долучилася Російська Православна Церква на чолі з патріархом Кирилом. Для населення самої РФ в ідеологічному арсеналі російської влади є ідея "Великої Росії", яка спроможна певною мірою консолідувати російське суспільство, але не зможе здобути суттєвої підтримки у пострадянському просторі. Авторитарний кремлівський режим має у своєму розпорядженні механізми досить швидкої мобілізації ресурсів для досягнення геополітичних цілей. Контроль над інформаційним простором дає можливість консолідації суспільства для підтримки тих чи інших напрямів зовнішньої або внутрішньої російської геополітики.

Щодо практичної реалізації "м'якої" геополітики РФ у пострадянському просторі, то актуальним вважається "розвиток спільного гуманітарного та інформаційно-телекомунікаційного середовища на просторі держав – учасниць СНД та в суміжних регіонах" [10].

Для влади РФ пропонується проведення політики, спрямованої на формування у громадян країн "близького зарубіжжя" позитивного іміджу Росії [2, *122*]. При цьому береться на озброєння той інструментарій, що продемонстрував свою ефективність при застосуванні його Заходом: підтримка проросійських ЗМІ, надання грантів некомерційним організаціям, надання квот у провідних ВНЗ для безкоштовного навчання громадян СНД тощо [2, *122*]. Нині при проведенні інформаційної геополітики російським ЗМІ досить складно винайти та зробити привабливими такі світоглядні ідеї, які б об'єднували населення самої РФ та інших колишніх радянських республік.

Було б безглуздим заперечувати світове значення численних досягнень високої духовної культури, створених у добу Російської імперії та СРСР. Однак орієнтація лише на видатні культурні досягнення минулого навряд чи може бути надійною основою консолідації населення колишніх радянських республік. А "на рівні масової культури Росії практично нема чого запропонувати" [3, *24*] народам сучасних пострадянських країн.

Отже, застосування російською владою "м'якої сили" виявляється малопродуктивним, оскільки нинішня російська влада не може запропонувати ані світу загалом, ані пострадянським країнам, ані своєму народу новітньої позитивної політичної ідеології з відповідною системою цінностей. Культурна привабливість сучасної Росії для світу загалом і пострадянських країн зокрема є досить сумнівною. А здійснювана Кремлем імперська геополітика вступає у протиріччя із офіційно задекларованими високими ідейними засадами зовнішньої політики РФ та відповідними міжнародному праву шляхами її реалізації. Щодо застосування "жорсткої сили", то навіть у поєднанні з елементами "м'якої", вона виявляється результативною лише тимчасово і в тактичному плані, призводить до появи нових вогнищ "заморожених" конфліктів у пострадянському просторі.

Отже, застосування Росією "жорсткої" та "м'якої сили" в пострадянському просторі вважаємо неефективним. Досягнути високого рівня геостратегії "розумної сили" сучасній владі РФ не вдається. На нашу думку, сучасна неоімперська геополітика Росії у пострадянському просторі у геостратегічному контексті є безперспективною.

Література

1. *Аверков В.* Принятие внешнеполитических решений в России / В. Аверков // Междунар. процессы. — 2012. — Т. 10. — № 2 (29). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.intertrends.ru/twenty-ninth/11.htm

2. *Беспалов С. В.* Перспективы реализации геополитических интересов России на постсоветском пространстве / С. В. Беспалов // ПОЛИС. — 2011. — № 2. — С. 118–128.

3. *Ваплер В. Я.* Идея империи и «мягкая сила»: мировой опыт и российские перспективы / В. Я. Ваплер, Н. Э. Гронская, А. С. Гусев и др. // Науч. вест. Уральской акад. гос. службы: политология, экономика, социология, право. — 2010. — Вып.1. — С. 22–27.

4. *Военная* доктрина Российской Федерации 5 февраля 2010 г. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://news.kremlin.ru/ref_notes/461

5. *Договор* о Евразийском экономическом союзе. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect/economylib4/mer/about/structure/depSNG/agreement-eurasian-economic-union

6. *Заседание* Международного дискуссионного клуба "Валдай" 24 октября 2014 г. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.kremlin.ru/news/46860

7. *Концепция* внешней политики Российской Федерации. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d447a0ce9f5a96bdc3.pdf

8. *Оборонные* расходы РФ в 2015 году побьют все рекорды и составят 3,286 триллиона рублей. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.newsru.com/russia/16oct2014/oboronka.html

9. *Послание* Президента Федеральному Собранию 12 декабря 2013 г. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.kremlin.ru/transcripts/19825

10. *Указ* Президента РФ "Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года" от 12 мая 2009 г. № 537. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html

11. *Указ* Президента РФ "О мерах по реализации внешнеполитического курса Российской Федерации" от 7 мая 2012 г. № 605. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://text.document.kremlin.ru/SESSION/PDA/linkProxy?subjectId=70170934&linkType=65537

12. *Nye J.* Soft Power: The Means to Success in World Politics / J. Nye. — N. Y.: Public Affairs Group, 2004. — 192 p.

Росія здійснює переважно приховану експансію у пострадянському просторі. Геополітика РФ спрямована на створення неформальної імперії з латентною гегемонією "центру" над "периферією". Для реалізації цілей імперської геополітики застосовуються як традиційні засоби, так і "м'яка сила". Росія вдається навіть до військових засобів, всупереч нормам міжнародного права.

Россия осуществляет преимущественно скрытую экспансию в постсоветском пространстве. Геополитика РФ направлена на создание неформальной империи с латентной гегемонией "центра" над "периферией". Для

реализации целей имперской геополитики применяются как традиционные средства, так и "мягкая сила". Россия прибегает даже к военным средствам, вопреки нормам международного права.

Russia performs mostly latent expansion in the post-Soviet space. Its Geopolitics aims at creating of an informal empire with the latent hegemony of the "center" over the "periphery". For the purposes of imperial geopolitics traditional means as well as "soft power" are used. Russia resorts even to military means contrary to standards of international law.

Надійшла 6 листопада 2014 р.

УДК 32.019

Л. М. ГУБАЛЬ
Міжрегіональна Академія управління персоналом, Ужгородський інститут

СТИЛЬ І МОДА В ДІАЛОЗІ "ТРАДИЦІЙНА – ЕЛІТАРНА – МАСОВА" КУЛЬТУРИ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 44(1), с. 25–31

Аналізується науковий дискурс, започаткований 1980-х роках, що так чи інакше оперував категорією еліти культури та культурної еліти. Кожне з них на своїх термінах і з різним ступенем успіху склали "виклик" традиційним підходам. Таким чином було стимульовано певну різноманітність точок зору з опорою на різні культури: постмодернізм, критична теорія, конструктивізм, геокультура. Концептуалізуються свої або трансформуються відомі результати та методологіях дослідження. У процесі діалогу виникла й об'єднуюча основа для цієї низки різних теорій і концепцій, які у багатьох відношеннях суперечили одна одній. Цим спільним стало визнання цінності культурного підходу в комунікації соціуму та цінності діалогу про культурні феномени. Про це свідчить той факт, що нині еліта провідних країн світу особливу увагу приділяє формуванню культурного та інтелектуального потенціалу як стратегічної складової національного багатства та безпеки. Концептуалізується стратагемний, тобто заснований на культурологічних традиціях моделях поведінки складає новизну нашого дослідження. У цьому дослідженні рефлектується науковий дискурс щодо ресурсного потенціалу ритмів еволюції світових еліт. Зокрема розглядається концепт про те, що в історії Стародавніх Єгипту, Греції, Китаю проявлено політичні, культурні та природні резонанси.

У цьому дослідженні поняття стилю матеріально-художньої культури презентується в різних суспільних формаціях і різних національних культурах. Його багатоманітність рефлексує специфічні умови життя людини та соціуму. Під терміном "стиль" не розуміється тільки зовнішні форми мистецтва, але й зміст в його конкретно-історичному прояві. Під терміном "культура" розуміється все те, що "створюється людиною і при цьому саме створює людину, виробляє сам феномен людяності" (М. Н. Епштейн) [27]. Сутність культури розглядається в усьому багатстві і багатогранності її громадських зв'язків і відносин, у всій цілісності її буття. Сама творчість, як когнітивний та емоційний процес людського буття, відкривається і створюється, причому в усе більш універсальному масштабі (В. М. Межуєв) [17]. Буття завжди в потенції, в становленні, в подоланні. Воно не те, що можна відкрити в собі як вже існуюче, а те, що необхідно ще створити, що завжди попереду, а не позаду. Рух до нього і є культура. Нігілізм щодо культури — шлях назад, культура — завжди рух вперед (Є. Баталов) [1]. Культура — "це не те, що можна безпосередньо спостерігати в дійсності, а те, що ми виділяємо в ній як щось для нас важливе і цінне" [17], в силу чого кожна епоха постійно відтворює і вирішує в історії думки про проблему культури. Її вивчення також ускладнюється не тільки у зв'язку зі збереженням у теоретиків і практиків різних уявлень про культуру, але і з характером розв'язуваних ними завдань. Одна справа — намагання людини зрозуміти весь світ в усьому його культурному різноманітті, осягнути закономірності соціокультурних змін, й інше — бути суб'єктом, який здійснює

© Л. М. Губаль, 2015

управління та регулювання цих найскладніших процесів, будучи включеним у структурно-функціональні межі системи соціального управління та владних відносин. У межах самої форми неможливо пояснити естетичну логіку, наприклад, готики або бароко. Необхідним стає аналіз конкретного історичного змісту творів, естетичних ідеалів епохи та еліти, яка диктує моду та замовляє митцю витвори. У такій єдності із загальними формальними засобами можливо розкрити суть того чи іншого стилю.

Мистецтво, як відомо, виникло задовго до того, як з'явилися перші теоретичні спроби його осмислення. Найбільш ранніми його формами є магічні ритуали, образні символіки, які відносяться до того етапу, коли ще не було писемності, і саме мистецтво виступало як такий собі збірний "текст". Німецький дослідник Ф. Клікс вважає, що ранньою формою когнітивної репрезентації є наглядно-образне уявлення предмета чи події. Такий самий напівобразний характер мали й історично перші засоби графічної фіксації інформації. Писемна фіксація давала можливість регулювати поведінку людей в умовах "розпорошеності" влади. У цій функції писемність була близькою до іконічних символів божественної влади — храмових скульптур та ікон. З початку воно було стратегією, елітарним ритуалом, інструментом влади групи вибраних [28, *191–193*].

Наступним етапом мистецтва як в шумерській, так і в давньоєгипетській культурі була значна стилізація, чи стандартизація, ідеографічних елементів. У знаменитому творі "Повчанні Птахотепа", створеному в епоху Стародавнього царства Єгипту, що дійшов до нас у записі Середнього царства, передано настанови, ймовірно, головного радника фараона V династії Ісесі (XXV в. до н. е.) своєму синові. Автор "Повчання" вживає слово "мистецтво". Окрім суто практичних порад у зверненні говориться про складність ораторського мистецтва, яке в Єгипті мало велике значення красномовства [24]. У пізніших працях стверджувалося, що "говорити необхідно лише після того, як ти усвідомив суть справи. Красномовство має бути мудрим, що робить розумну мову важчою за будь-яку роботу" [18, *9*]. Тобто єгиптяни вкладали в поняття мистецтво зміст, пов'язуючи його з умінням, майстерністю. У більш пізньому тексті, що належить приблизно до XII ст. до н. е. — папірусі про "лихі пригоди Уп-Амуна", — є такі рядки: "Амон влаштував усі землі, влаштовані їм, але землю єгипетську — раніше інших. Мистецтво вийшло з неї, і вчення вийшло з неї" [12]. У цьому пам'ятнику в значенні "мистецтво" вжито *mnh't* слово, рівнозначне тріаді понять: "техніка" – "уміння" – "міра" [3; 23]. Слово *mnh-t* увійшло у вжиток в епоху XVIII династії і часто зустрічається в пізніх текстах. У стародавніх єгиптян це слово відповідає уявленням про мистецьки зроблені речі, що підкреслює примат майстерності як оцінки якісної сторони роботи. Жителі Єгипту вважали свою країну джерелом життя, прародичкою мистецтва (тобто майстерності і міри) і знань, хоча воно для них не існувало як самостійний вид діяльності, будучи одним з ланок у довгому ланцюзі осмислення світобудови [9; 15; 18]. Розуміння важливості мистецтва, соціокультурної стратагеми в соціальному та політичному житті також вперше було виявлено в Давньому Єгипті. Це довів своїми реформами фараон Амен-хотп IV (Ех-ні-йот). Фараон Ех-ні-йот правил 17 років (1367–1350 рр. до н. е.). Перші п'ять років правління відповідно до древніх традицій перебував зі своїм двором у Фівах, у центрі культу Амуна-Ре, "царя богів". Але вже на другому році царювання фараон проголошує себе Ва-н-ре (Єдиний для Ре). З'явилися тенденції до поступового розриву з Амуна-Ре, богом-покровителем Єгипту, Фів і царського дому. В геліопольському вченні про бога Ре відбувається відхід від елементів міфології, символіки і політеїзму. Зберігається лише все безпосередньо "сонячне" в раціоналізованому вигляді. Храм Атона був відкритий для всіх [16, *33*]. Крім того, Амен-хотп IV розпочав будувати свою нову столицю в Ель-Амарні. Там будівлі були розташовані по обидві сторони Королівського Шляху. Найбільша з будов — грандіозний храм Йота, основне святилище якого знаходилося під відкритим небом. Недалеко від Великого Храму Йота

був палац і простора резиденція фараона. Більшість будівель в Ель-Амарна будувалися з нескріплених обтесаних каменів, поверхня яких (стіни, підлоги і т. п.) були прикрашені зображеннями у живому натуралістичному стилі; практично в кожній великій будівлі були зображення сцен з життя сімейства Ехні-йота.

З епохи Стародавнього царства hmww стало відповідати визначенню "умілий", "майстерний", коли йшлося про художника або писаря, про мистецтво лікування або священнодійства. З епохи Нового царства розширюється його значення в оцінці професійної майстерності: "кращий художник у своїй сфері (професії)" або "начальник робіт", якому належав весь творчий задум композиції, на відміну від майстрів, що займалися технічним його втіленням. Такі художники-виконавці володіли високою професійною майстерністю, більш диференційованою у сфері практичного застосування: різьбярі по каменю, дереву, ювеліри. Слово *bm* (*w*) *-t* рівною мірою належало і до мистецтва художника, і до всіх творінь бога Пта, який в текстах Нового царства іменувався "той, хто створив мистецтва", причому слово "мистецтво" поставлено тут у множині, і входило до титулу богів, причетних до акту творіння, таких як Пта, Сохнув-мет, слово *hmw-t* поширювалося і на звання верховного жерця Мемфіса. Там, де давньоєгипетські тексти звертаються до теми творіння, більшість з них неодмінно пов'язують бога Пта із створенням різних видів мистецтв, ремесел, будов, форм для зображень. Творча роль Пта розкривається у Слові, яке втілюється в його діяннях, внаслідок чого виникли земля, вода, люди, худоба. При цьому акт творіння представлявся єгиптянам абстрактно, бо Пта творив думкою і словом, на відміну від бога Хну-ма, який "виліпив" весь світ і людей за допомогою гончарного круга. Саме мистецтво розглядалося єгиптянами як один з актів діяння богів, а тому вважалося божественним і священним. На відміну від людей нашого часу з їхньою здатністю розчленовувати і аналітично осягати явища і процеси древні зберігали нерозривну єдність з навколишнім світом, мислячи себе його часткою і вписуючись тим самим у вселенську орбіту світобудови. Для давніх людей, які створили найраніші пам'ятники, поняття "пізнавати", "оволодівати" і "зображати" були синонімами. Словом nfr виражалося враження задоволення, одержуваного від музики чи танцю. Вираз *irj bw nfr* ("добре зроблений"), вживався як якісна оцінка роботи. Слово *nfr* виступає в тому самому значенні, що і *mnh-t*. Слово *nfr* було складовою в іменах богів. Достатньо навести епітет *nfr htp*, що додається до Хон-су та іншим богам. Щодо поняття краси в її найвищому ступені *nfrt* зустрічалося вже у "Текстах Пірамід" і входило до жіночих імен. Одну з носительок його — Нефрет — зображує чудова поліхромна статуя (Стародавнє царство, Каїрський музей), повною мірою виправдовує її ім'я (Нефертіті) [10; 13]. Кращими зразками, що дійшли з часів Амірни, є портретні голови фараона і членів його сім'ї. І прославлена розфарбована голова цариці Нефертіті з вапняку, і не менш чудові, не цілком закінчені її портретні голови з піщанику є разючими творами великого реалістичного мистецтва, створеного за тисячу років до розквіту мистецтва Греції [33]. Характер стилю цих пам'яток визначається тим подихом життя, яким вони сповнені. Саме це виняткове вміння майстрів при явному дуже строгому відборі рис створювати дихаючі життям особи і ставить амарнські портрети на неповторний після них в єгипетському мистецтві висоту. Всі три портрети Нефертіті сповнені чудесною чарівністю справжньої жіночності, яка становить особливу принадність її образу.

Слово "естетика" грецького походження первісно означало відчуття, почуття, тобто пов'язувалося з конкретними уявленнями і поняттями. У Греції це поняття поширювалося і на науку, що дає теоретичне осмислення мистецтву і процесу художньої творчості. Греки, по суті справи, були творцями науки естетики, що поклала початок розвитку європейської естетичної думки. Однак античні автори у своїх висловлюваннях визнають залежність своєї культури від цивілізації долини Нілу. У давніх греків буття довго залишалося множинністю без єдності, вони ще не

знайшли той ідеальний першопринцип, що генерував, скріплював і пояснював різноманітність поверхів світобудови та стратегій їх використання. Протилежний підхід виник у Парменіда: буття як абсолютна єдність без множини. Платон і Плотин далеко просунулися вперед у вирішенні теоретичного та філософського оформлення та обґрунтування ідеальної єдності світу [19; 22].

Тут виникає розуміння важливості числових структур для пояснення світу, Космосу, Всесвіту і прийшло воно від піфагорійців. М. Еліаде стверджує, що "Платон був захоплений піфагорійською концепцією всесвітньої єдності, незмінного порядку Космосу і гармонії, яка управляє як ходом планет, так і музичним строєм" [25, *224*]. Тут надзвичайно важливим є поняття "міри". Про це свідчить факт безоглядного використання прихильниками пізнішого модерну ідеї Платона, висловленої ним у "Філебі" (геометричним лініям властива якість абсолютної краси) [22]. Починаючи з В. Орта, А. Гауді, а пізніше Е. Мендельсона, діячі мистецтва захоплюються красою геометричної лінії і забувають, що основою модерну є простота і доцільність форм, смакують лінію та форму, забуваючи про відповідність конструкції, матеріалу і головне — про зручність та призначення будівлі або меблів. Поступово модерн перетворився на модний, цілком декоративний стиль, позбавлений логіки.

Існує припущення, що Піфагор поняття золотого перерізу запозичив у єгиптян і вавилонян. Пропорції піраміди Хеопса, барельєфи предметів побуту та прикрас з гробниці Тутанхамона свідчать, що єгипетські майстри дійсно користувалися співвідношенням золотого перерізу при їх створенні. Тобто ймовірно, що знання Єгипту і Вавилону було трансформовано в числа і гармонію. У поняття гармонії Піфагор (580–500 рр. до н. е.) включив симетрію і відносини цілого і його частин ("золотий перетин"). Правило "золотого перетину" вперше було озвучено Евклідом. У латинських і середньовічних текстах для позначення цієї традиції вживається термін "*harmonia* (*musica*) — *coeli* (*mundi*)" ("гармонія (музика) — небо (світ)"). Завдяки включенню гармонії сфер у систему Птоломея — ідея музики сфер була концептуалізована в астрології, кабалі, парамасонських ученнях [6; 7; 8]. Поняття пропорції "золотого перетину", або "золотого міри", згадується і Конфуцієм [11; 26].

Нині формується інтерпретативний підхід до вивчення культури. Так, К. Гірц [4] і його послідовники включають елементи аксіології, структуралізму, герменевтики, філософії символічних форм і т. д. При інтерпретації символічних систем інших народів, вчені починають орієнтуватися на дійових осіб наративу та історії загалом. Виникла комунітаристська парадигма традицій у політичній філософії "життєвого світу" Едмунда Гуссерля [5], "фундаментального плану" Мартіна Гайдеггера [32], "дисциплінарної матриці" Томаса Куна [14], "габітусу" П'єра Бурдьє [31], "епістеми" і "диспозитиви" Мішеля Фуко [20], "консенсусу бекграунду" Юргена Хабермаса [21]. Виникла комунітаристська парадигма традицій у політичній філософії "життєвого світу" Едмунда Гуссерля [5].

Професор Університету Арізони Річарда Ешлі [29] у своїй праці "Геополітика геополітичного простору: до критичної теорії міжнародних відносин" досліджує науковий дискурс та традиції поглядів на культуру та освіту. Він стверджує, що сенс цієї парадигми зводиться до знань певної групи людей. Знання і навички виступають онтологічним контекстом людського життя у суспільстві. Досліджуючи іншу традицію, прибічниками якої були такі відомі спеціалісти з "реалістської" теорії міжнародних відносин, Ричард Елі стверджує, що Ганс Моргентау, Едвард Карр, Раймон Арон, в основному досліджують таку фундаментальну категорію, як влада (сила), що дає можливість перекинути міст між геополітикою політичного реалізму і постмодерністською методологією.

Спільним висновком стала ідея про те, що в контексті глобалізації культури змінюється принципи соціального діалогу. Іншими словами, основи взаємодії напрацьовані культурою модерну перестають бути універсальними. Світові війни продемонстрували, що психічну енергію мас необхідно регулювати в напрямі покращання політичної культури та

культурного розвитку загалом. Необхідний запас міцності суспільного та культурного розвитку може бути створено значною мірою в атмосфері сприяння діалогу різноманітних культур. Існує потреба в інноваційному потенціалі діалогу традиційної, елітарної, масової культури як інструменту протистояння руйнівним тенденціям логоцентризму, моноказуальності. Проблема адаптації до глобальних змін стимулює діалог з прибічниками лінійної культури модерну з творцями традиційної, елітарної та масової культур. Це має бути діалог про тенденції сучасного розвитку соціального простору на основі принципів толерантності, плюралізму, розуміння.

Концептуалізація поняття "діалог" нами трактується в багатозначних визначеннях характерної для сучасної наукової парадигми. Разом з тим визнаємо можливість трактування цього поняття як мовного спілкування для обміну ідеями. Ми розуміємо, що категорія "діалог культур" носить метафоричне та філософське значення. Оскільки традиційна критика класичної філософії лінійності як принципу соліптично-монологічної мови вже розглядається як філософія діалогізму. У всякому випадку ця тенденція спостерігається у працях Ф. Розенцвейга, О. Розенштока-Хюссі, Ф. Ебнера, М. Бубера, М. Бахтіна. Де відбувається пошук культурного ідеалу цілісності світу у процесі визнання та подолання загроз інтелектуального та фізичного знищення людини в матриці технократичного розвитку й технократизму відносин (Г. Марсель) [6; 30].

Ми розділяємо ідеал "діалогу культур", запропонований М. Бахтіним [2], передбачену безконфліктністю культурного розвитку. Ця ідея є поглибленою ідеєю О. Шпенглера про можливість сприйняття світової культури як особистості. При цьому М. Бахтін долає межу, встановлену Шпенглером між культурами, що утруднює можливості їх взаємного пізнання. При цьому Бахтін підсилює їх здатність вести діалог. Діалог культури в цій парадигмі відбувається в часі і просторі, де зміст однієї культури розкривається в межах іншої. Тоді відбувається процес взаємопроникнення і введення у суспільний оборот. У цьому контексті "діалог культур" відбувається у формі соціокультурної комунікації, спрямованої на встановлення взаєморозуміння, визнання різноманіття як факту культурно-історичного процесу розвитку від субкультур до цивілізації й права на подібний плюралізм.

Закритість традиційної культури може створювати перепони не тільки для діалогу, а й для власного розвитку. Будь-яка культура з домінуючою рисою у формі традиціоналізму володіє яскравою своєрідністю, яка не гарантує її збереження при зіткненні з іншою культурою. Необхідно зберігати культурне ядро чи "центральну зону культурності" і створювати зони "пластичної взаємодії". Значний діалогічний потенціал напрацьовано в межах елітарної культури. В її межах сформовано новий тип рефлексії на основах визнання суб'єктивності, принципово протилежній без особистості. Виникає орієнтація на міжособистісне спілкування, толерантність як доктрину визнання основних свобод й універсальних прав людини, відмову від догматичної абсолютизації істини, на визнання різноманітності у світі й поваги. Якщо завданням елітарної культури виступає процес формування змістів діалогічної взаємодії, то масова культура з моменту свого формування створює комунікаційну систему. Для полегшення комунікаційної взаємодії в умовах зростаючої спеціалізації й ускладнення знання, масова культура генерує специфічні форми його змістовної адаптації. У процесі поєднання повсякденного та спеціалізованого знання масова культура створила основи знакової системи та її стандартні змістовні формули суспільної єдності та стабільності, зрозумілі для членів соціуму з різним статусом та ступенем доступу до спеціалізованого знання.

Література

1. *Баталов Э. Я.* Философия бунта / Э. Я. Баталов. — М.: Политиздат, 1973. — 224 с.

2. *Бахтин М. М.* Черты универсализма: Материалы, исследования, переводы. К стодесятилетию со дня рождения М. М. Бахтина (Проблемы бахтинологии. Вып. III) / Ред. К. Г. Исупов. — СПб.; М.: Ин-т деловых коммуникаций, 2011. — 326 с.

3. *Васильева Т. В.* Афинская школа философии. Философский язык Платона и Аристотеля. — М.: Наука, 1985. — 160 с.

4. *Гирц К.* Интерпретация культур: Пер. с англ. — М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2004. — 560 с. — Сер. "Культурология. XX век"

5. *Гуссерль Э.* Из лекций "Основные проблемы феноменологии". Зимний семестр 1910–11 гг. / Метафизические исследования. — СПб.: Алетейя, 1998. — Вып. 7. Сознание. — С. 192–216.

6. *Давыдов Ю. Н.* Искусство как социологический феномен. К характеристике эстетико-политических взглядов Платона и Аристотеля. — М.: Наука, 1968. — 284 с.

7. *Жюльен Ф.* Трактат об эффективности. — М.; СПб.: Моск. философ. фонд / Университет. кн., 1999. — 237 с.

8. *Жюльен Франсуа.* Путь к цели: в обход или напрямик. Стратегия смысла в Китае и Греции; Пер. с франц. В. Лысенко / Франсуа Жюльен. — М.: Моск. философ. фонд, 2001. — 360 с. — Сер. "Библиотека современной французской философии".

9. *Исаев И. А.* Politica Hermetica. Скрытые аспекты власти / И. А. Исаев. — М.: Юрист, 2003. — 576 с.

10. *Кликс Ф.* Пробуждение мышления: у истоков человеческого интеллекта / Ф. Кликс. — М.: Прогресс, 1983. — 302 с.

11. *Конфуций.* Беседы и суждения / Пер. П. Попова. — М.: Феникс, 2006. — 304 с. — Сер. "Великие мыслители".

12. *Кормышева Э.* Древний Египет. — М.: Весь мир, 2005. — 192 с.

13. *Кормышева Э. Е.* Мир богов Мероэ. — М.; СПб.: ИВ РАН, Летний сад, 2000. — 368 с.

14. *Кун Т.* Структура научных революций. С вводной статьей и доп. 1969 г. — М.: Прогресс, 1977. — 300 с.

15. *Малявин В. В.* Империя ученых / В. В. Малявин. — М.: Европа, 2007. — 384 с.

16. *Матье М. Э.* Избранные труды по мифологии и идеологии Древнего Египта / Сер. "Исследования по фольклору и мифологии Востока". — М.: Восточная лит., 1996. — 328 с.

17. *Межуев В. М.* Идея культуры. Очерки по философии культуры. — М.: Университет. кн., 2012. — 406 с.

18. *Перепелкин Ю. Я.* Переворот Амен-хотпа IV / Ч. 2. — М.: Наука, ГРВЛ, 1984. — 287 с.

19. *Платон*: Сочинения в 3 т. / Платон. под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Амуса; Пер. с древнегреч. — М.: Мысль, 1972. — Т. 3. — Ч. 2. — 678 с.

20. *Фуко М.* Интеллектуалы и власть: статьи и интервью, 1970–1984: В 3 ч.: Избр. полит. статьи, выступления и интервью. Ч. 2 / Пер. с фр. И. Окуневой; Под общ. ред. Б. М. Скуратова. — М.: Праксис, 2005. — 318 с.

21. *Хабермас Юрген.* Моральное сознание и коммуникативное действие / Хабермас Юрген. — СПб.: Наука, 2001. — 382 с.

22. *Плутарх.* Сравнительные жизнеописания в двух томах / Плутарх. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Наука, 1994. — Т. 1. — 672 с.

23. *Померанцева Н. А.* Эстетические основы искусства Древнего Египта. — М.: Искусство, 1985. — 285 с.

24. *Поучение* Птахотепа / Поэзия и проза Древнего Востока. — М.: Художеств. лит., 1973. — 738 с.

25. *Элиаде М.* История веры и религиозных идей: от Гаутамы Будды до триумфа христианства. — М.: Изд. Акад. проект, 2008. — 676 с.

26. *Элитарные* представления об искусстве и современный мир. — К.: Науч. мысль, 1980. — 296 с.

27. *Эпштейн М. Н.* Самоочищение. Гипотеза о происхождении культуры / М. Н. Эпштейн // Вопросы философии. — 1997. — № 5. — С. 72–79.

28. *Ясієвич В.* Про стиль і моду. — К.: Мистецтво, 1968. — 136 с.

29. *Ashlay R.* The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics Alternatives: Global, Local / Political. — 1987. — № 12. — P. 403–434.

30. *Berg Hans Walter.* Das Erbe der Großmogul. Völkerschicksale zwischen Hindukusch und Golf von Bengalen / Hans Walter Berg. — Hamburg: Hoffmanund Campe Verlag, 1988. — S. 335.

31. *Bourdieu Pierre.* La Distinction: critique sociale du jugement. — P.: Minuit, 1979. — 670 p.

32. *Martin Heidegger.* Philosophical and Political Writings. Edited by Manfred Stassen. — New York, London: Continiuum, 2003. — 316 p.

33. *Vanderberg Philipp.* Der Fluch der Pharaonen / Philipp Vanderberg. — Berg und München: Sherz, 1975. — 288 S.

Традиційна культура не втрачає свого значення як культура практичного буття історичної пам'яті. Багатство традиційної культури етносу створює структуру саморозвитку світової культури. Можливі протиріччя традиційної й елітарної культур нівелюються через комунікаційні канали масової культури. Відбувається процес адаптації масової свідомості до високоспеціалізованих кодів елітарної культури, що знаходить вираз у стилях. Безумовно, що в галузі матеріально-художньої культури першорядне

значення має вплив реальних умов життя, соціальні вимоги, стан розвитку науки і техніки. У XXI ст. ці фактори відіграють виняткову роль у художньому осмисленні світу.

Традиционная культура не теряет своего значения как культура практического бытия исторической памяти. Богатство традиционной культуры этноса создает структуру саморазвития мировой культуры. Возможные противоречия традиционной и элитарной культур нивелируются через коммуникационные каналы массовой культуры. Происходит процесс адаптации массового сознания к высокоспециализированным кодам элитарной культуры, находящая выражение в стилях. Безусловно, что в области материально-художественной культуры первостепенное значение имеет влияние реальных условий жизни, социальные требования, состояние развития науки и техники. В XXI в. эти факторы играют исключительную роль в художественном осмыслении мира.

The traditional culture does not waste its importance as a practical culture's historical memory being. The richness of traditional ethnic culture creates a structure of self-development of world culture. Potential conflict of traditional and elite cultures leveled through communication channels of mass culture. The process of adaptation to the mass consciousness codes highly elitist culture that is reflected in the styles. In material art culture paramount importance have the impact of the real conditions of life, social requirements, the state of science and technology in the XXI century. These play a crucial role in the artistic sense of the world.

Надійшла 27 жовтня 2014 р.

УДК 316.334.2

О. М. ІЩЕНКО
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 44(1), с. 32–38

Розглянуто концепцію соціального капіталу в соціально-економічних та соціологічних теоріях. Окреслені основні теоретико-методологічні підходи в системі дослідження соціального капіталу, зазначені базові структурні компоненти, засадничі функції.

У кінці XX ст. на початку XXI ст. досить популярною та жваво обговорюваною дефініцією стає соціальний капітал. У сучасних соціально-економічних дослідженнях соціальний капітал розглядається як наукова категорія, теоретичний концепт, що практично реалізується в суспільстві.

Актуалізація проблеми соціального капіталу у другій половині XX ст. пов'язана з переорієнтуванням економіки у соціальну площину, а саме з розширенням та значенням соціальної сфери. Натомість виокремлюється в економічних науках специфічна соціальна категорія благ — "відносини". Згодом бурхливий розвиток неокласичної економічної теорії спонукає до розробки концепції людського капіталу (у 60-ті роки XX ст.), прихильниками якого є Г. Беккер, Дж. Джонсон, Т. Шульц. Науковці у своїх творах будуть наголошувати, що саме розвиток професійних навичок спонукає до отримання прибутку і виправдання інвестицій. У 70-х роках XX ст. основна увага дослідників Г. Лоурі, Дж. Джакобса зосередиться на розгляді соціальних зв'язків та відносин як джерела економічних ресурсів. Авторитетні соціологи будуть відстоювати позицію щодо можливості акумулювання капіталу не лише у фізичну, фінансову форму, а й у соціальну. Пізніше відомі теоретики соціального капіталу Р. Патнем [3], Дж. Брем, П. Бурдьє [1], Л. Ваккант почнуть робити у своїх працях акцент на не ринкових (не конкурентних) соціальних відносинах в економічній системі: "співробітництво", "взаємна допомога", "підтримка". У 90-ті роки XX ст. відбулося піднесення соціально-інтегрованої парадигми у соціальних науках. Особлива увага науковців зосереджувалась на аналізі довіри, корпоративної культури, групової та командної роботи, на пошуку взаємної вигоди у ділових переговорах та єдиних (етнічних) основ у міжкультурній діловій взаємодії.

Теоретичне обґрунтування основ соціального капіталу заклали західні дослідники Дж. Коулмен, П. Бурдьє, Р. Патнем. Істотний внесок у становлення, розвиток, структурність, функціонування цієї дефініції зробили сучасні зарубіжні науковці Р. Інглхарт, М. Вулкок, Д. Нароян, Е. Лессер, Дж. Нахапет, С. Госхал, Р. Роуз, Ф. Фукуяма та ін. Предметне поле досліджень у межах проблематики соціального капіталу належить вітчизняним фахівцям М. Лесечко, О. Сидорчук, В. Онікієнко, О. Грішньовій, І. Кочумі, К. Кізіловій, Е. Резніковій, Л. Стрельніковій, М. Шихирєву, С. Сисоєву, І. Гумаргалієву, А. Длугопольському, Н. Олійнику та багатьом іншим теоретикам, які працюють у сфері вивчення цієї міждисциплінарної теорії.

У сучасній науково-дослідній літературі соціальний капітал є найскладніша дефініція

© О. М. Іщенко, 2015

в системі її трактування, структурованості, функціонування та наявності взагалі в соціально-економічних науках. На сьогодні не існує єдиної загально визнаної думки стосовно сутності поняття "соціальний капітал". Натомість західні дослідники М. Вулкок і Д. Нароян визначають соціальний капітал як актив, що включає в себе сім'ю, родичів, друзів, членів різних асоціацій; В. Бейкер розглядає як ресурс, який актори отримують через особливі соціальні структури, пізніше використовуючи їх у власних цілях, і це спонукає до змін у відносинах; Р. Патнем як характеристики соціального життя — мережі, норми, довіру, котрі спонукають учасників до більш ефективних спільних дій та досягнення загальних цілей. Інші дослідники, окреслюючи сутність соціального капіталу, найчастіше відносять: коло друзів, колег і контакти більш широкого кола, завдяки яким людина отримує можливість для використання свого фінансового та людського капіталу (Р. Берт); розглядають соціальний капітал як культуру довіри та терпимості, в якій з'являються широкі мережі добровільних асоціацій (Р. Інглхарт); соціальний капітал — це певний набір неформальних цінностей чи норм, яких дотримуються члени групи, і це дає змогу співпрацювати один з одним (Ф. Фукуяма). Отже, аналізуючи сутність соціального капіталу, західні дослідники виходять з трактовки поняття капіталу та його соціальної складової.

Зазначені особливості та найважливіші фундаментальні характеристики соціального капіталу дають можливість сформулювати власне визначення окресленого феномену.

Соціальний капітал — модель соціальних відносин, що ґрунтується на морально-етичних імперативах довіри, надійності, підтримки, солідарності, взаємодопомоги, які сприяють економіко-ефективній співдіяльності та партнерству.

Складність у трактуванні цієї дефініції, ролі, місця її в соціально-економічних та соціологічних теоріях зумовлена різними теоретико-методологічними підходами в системі дослідження соціального капіталу. Сучасні західні теорії соціального капіталу схильні розглядати його з двох точок зору. Перша — *структурний підхід* — тут соціальний капітал виступає як *сукупність мережевих контактів;* друга — *інституціональний підхід* — ототожнює соціальний капітал з *довірою.*

До когорти прихильників структурного підходу належить американський соціолог Р. Роуз. Дослідник тлумачить соціальний капітал як *сукупність формальних та неформальних соціальних мереж, які індивіди використовують для виробництва товарів та послуг.* Формальні соціальні мережі представлені офіційними організаціями, функціонування яких здійснюється в межах правового поля і вони мають чітко визначену структуру та юридичний статус. Зв'язки між індивідами у формальних соціальних мережах мають опосередкований характер (наприклад, за допомогою Всесвітньої мережі Інтернет), а рівень довіри характеризується як відносний. У межах такої мережевої системи здійснюється відтворення стратифікаційної різниці як нерівномірного доступу до соціальних мереж. Неформальні соціальні мережі характеризують відносини, що засновані на кровно-родинних зв'язках, дружбі та спільності інтересів. Взаємозв'язки, контакти між індивідами у неформальних соціальних мережах є безпосередніми і передбачають обмежене коло осіб. Рівень довіри зазвичай достатньо високий.

Натомість вимірюється соціальний капітал: ступенем його включення у різні мережі; розміром, щільністю цих мереж; силою та інтенсивністю мережевих зв'язків.

Інституціональний підхід розглядає соціальний капітал виключно крізь призму проблеми довіри. При цьому в межах даного підходу власне поняття довіри щодо соціального капіталу вживається дослідниками порізному. Так, зокрема, американський вчений Р. Патнем розглядає довіру як елемент соціального капіталу, його співвітчизник Е. Лессер схильний говорити про довіру як джерело соціального капіталу, американський економіст Дж. Коулман наголошує на довірі як на виконанні зобов'язань без застосування санкцій. Американський дослідник Ф. Фукуяма соціальний капітал розглядає в контексті

“радіусу довіри” (коло осіб, серед яких визнаються та діють спільні норми). Відповідно, чим більший радіус довіри, тим більшим соціальним капіталом володіє певна спільнота.

Тож, довіра й соціальний капітал, з точки зору прихильників інституціонального підходу, скріплюють одне одного. Соціальний капітал створює стійкі соціальні відносини, в основу яких покладена довіра, що у свою чергу, продукує взаємність, спонукає до формування загальних цінностей.

Таким чином, структурний підхід наголошує на соціальному капіталі як на сукупності мережевих контактів, натомість інституціональний підхід соціальний капітал тлумачить як довіру, що вимірюється кількістю накопичених зобов’язань.

Не менш змістовні теоретико-методологічні підходи, запропоновані вітчизняними дослідниками, безпосередньо російським економістом Л. В. Стрельніковою та білоруським економістом С. О. Сисоєвим. З точки зору російської дослідниці варто виокремлювати такі: соціально-антропологічний підхід, соціологічний, економіко-інституціональний, політологічний. *Соціально-антропологічний підхід* ґрунтується на констатації природного інстинктивного прагнення людини до об’єднання. Людина, перебуваючи у стані самотності, відчуває свою безпорадність. Ідеї, що корелюються з даним підходом, висловлювали Л. Дж. Ганіфан (соціальний капітал стосується людських якостей), Ф. Фукуяма (корені соціального капіталу криються у людській природі). Відповідно, соціальний капітал тлумачиться як соціально-психологічні або культурні традиції й норми. *Соціологічний підхід* розглядає соціальний капітал як норми, мережі, організації, завдяки яким індивіди отримують користь. Особлива увага приділяється соціальним мережам, які отримують найбільшу значущість у суспільствах з низьким рівнем довіри у формальних організаціях. У межах цього підходу варто особливо виокремити американського соціолога Р. Роу, який розглядає соціальний капітал як сукупність формальних та неформальних соціальних мереж, які використовують індивіди з метою виробництва й перерозподілу товарів й послуг. На підставі аналізу країн з розвиненою та перехідною економіками вчений доходить висновку, що у таких країнах існує різниця у соціальних мережах. Зокрема, для суспільств транзитивної економіки характерне використання індивідами неформальних соціальних мереж для досягнення своїх цілей та реалізації інтересів. *Економіко-інституціональний підхід* виходить з тези, що люди, взаємодіючи один з одним, прагнуть досягнути максимальної індивідуальної корисності, а ресурси соціального капіталу використовують для реалізації різних видів діяльності. Ілюстрацією цієї тези слугує створення локального інституціонального середовища, яке забезпечує додаткові конкурентні переваги, аж до здобуття монопольного становища на ринку. *Політологічний підхід* фокусується на ролі інститутів, політичних і соціальних норм у формуванні людської поведінки. Джерела економічного процвітання та стабільного розвитку криються у соціальній єдності. Соціальний капітал сприймається не просто як набір певної кількості соціальних інститутів, а є тим “скріпленням”, що утримує їх разом. Ілюстрацією до цього може слугувати висунута американським політологом Р. Патнемом гіпотеза формування демократичної культури. Вчений припускає, що розвиток демократії передує матеріальному добробуту. На підставі досліджень щодо взаємозв’язку культур, які мають свою специфіку та економічного стану різних суспільств, Р. Патнем доходить висновку: високий рівень матеріального добробуту не є причиною розвитку соціального капіталу. Навпаки, економічне зростання має місце лише у тих країнах, де є розвинене громадянство. Відповідно, соціальний капітал можна розглядати як передумову економічного розвитку та ефективного управління лише за умови, коли він втілений у нормах та мережах громадських зобов’язань. Суспільство, засноване на всезагальній взаємодії, вирізняється значною успішністю, оскільки має високий рівень довіри. Остання є необхідним “мастилом” ефективного функціонування соціуму. Таких поглядів дотримується американський соціолог і політолог Р. Інглхарт. Соціальний капітал (довіра) відіграє значну

роль у політичному та економічному співробітництві. Причинно-наслідкові відносини між мережами, нормами, довірою в межах соціального капіталу спонукають до великомасштабних інститутів (політичних партій) і саме вони впливають на розвиток демократії в країні [4; 5, *33–41*].

Запропоновані підходи Л. В. Стрельнікової найчастіше належать до предметно-функціонального типу. У соціально-антропологічному підході акцент робиться на природне прагнення людей до об'єднання; у соціологічному — соціальний капітал розглядається як норми, мережі і організації, за допомогою яких індивіди отримують вигоду; в економіко-інституціональному люди використовують ресурси соціального капіталу при здійсненні різних видів діяльності, взаємодіючи один з одним прагнуть отримати максимальну користь; політологічний, в якому основну роль відіграють інститути, соціальні норми у формуванні людської поведінки.

Апелюючи до наукового доробку С. О. Сисоєва, варто зазначити наступні теоретико-методологічні підходи: общинний, мережевий, інституціональний та синергетичний. *Общинний підхід* — на підставі поглибленого аналізу такої одиниці людської спільноти, як община, соціальний капітал порівнюється з клубами та асоціаціями. У межах цього підходу досліджуються можливості общини генерувати соціальний капітал, а також позитивні й негативні впливи останнього на суб'єкт. *Мережевий підхід* переважно фокусується на: горизонтально-вертикальних зв'язках між людьми; внутрішньо-фірмових та внутрішньо-общинних стосунках. Представники цього підходу, зокрема М. Грановеттер, наголошують на змінах у потребах внутрішніх та зовнішніх зв'язків, які відбуваються внаслідок зміни добробуту конкретного члена групи. Якщо на початку своєї підприємницької діяльності людина перебуває у стані залежності від сусідів та друзів, то в ході розвитку бізнесу підприємець відчуває потребу у доступі до зовнішніх ресурсів. *Інституціональний підхід* основну увагу зосереджує на питанні щодо впливу формальних інститутів на накопичення соціального капіталу в межах колективних об'єднань. На переконання представників цього підходу (Т. Скокпол, С. Нек, П. Коліє, В. Істелі) добробут в організації (фірмі), в суспільстві не в останню чергу залежить від рівня довіри, злагодженості у взаємостосунках та наявності партнерських відносин у розв'язанні соціальних проблем. Стверджується, що добробут суспільства та бізнесу не завжди підвищується внаслідок зменшення державного втручання у соціально-економічну сферу, адже лише держава здатна підтримувати "працездатність" інститутів громадянського суспільства. Синергетичний підхід об'єднує в собі мережевий та інституціональний підходи. Дослідження, здійснені в межах такого підходу, як необхідна умова сталого розвитку економіки, визначають наявність партнерських взаємовідносин між бізнесом, суспільством та державою. Як стверджують М. Вулкок та Д. Нароян, держава не лише створює суспільні блага, а й здатна сприяти тривалому союзу між різноманітними соціальними групами та класами [6].

Сформульовані підходи Сисоєва відносять до структурно-інституціонального типу. Подані підходи розкривають соціальний капітал через поняття соціальні мережі, довіри заснованої у вірі на взаємність і діяльність зв'язків. Продемонструвати структуру соціального капіталу можна лише дослідивши багатоманітні мережеві конфігурації, щільність мереж, силу мережевих зв'язків, їх сталість. Категорія довіри інтерпретується як виконання обов'язків без застосування санкцій.

Отже, в сучасних соціально-економічних та соціологічних теоріях існують різноманітні персоніфіковані підходи до систематизації соціального капіталу, відкритою залишається проблема їх співвідношення та використання у подальших наукових дослідженнях.

Різноманітність концепцій, теоретико-методологічних підходів значно ускладнює проблему виокремлення структурних компонентів соціального капіталу. У сучасній західній науковій думці найчастіше звертаються до персоніфікованих, в особі П. Бурдьє та Дж. Коулмана. Французький дослідник П. Бурдьє, підкреслюючи можливість існу-

вання соціального капіталу у різних станах, наголошував, що кожний з них складається з різних компонентів. Відповідно: *очікування, зобов'язання, нормативні уявлення, довіра* — складові соціального капіталу в інкорпорованому стані. Властивість їх полягає у суб'єктивному вираженні соціального капіталу і характеризує відносини індивідів як у масштабах окремих соціальних мереж, так і суспільства загалом; *соціальні зв'язки* розглядаються у соціальному капіталі як своєрідні типи соціальних контактів між суб'єктами, що мають відносно сталий характер. Цей елемент структури соціального капіталу притаманний об'єктивному стану; *інституціоналізовані норми та правила, права, санкції* притаманні інституціоналізованому стану соціального капіталу. З їх допомогою встановлюється порядок у системі соціальних відносин, закріплюється статус суб'єктів соціальної мережі та надається можливість користуватися її ресурсами.

У свою чергу, американський дослідник Дж. Коулман запропонував такі основні компоненти у структурі соціального капіталу: *зобов'язання, очікування та надійність соціальної структури*. "Якщо А робить щось для Б і вважає, що Б відповість у майбутньому взаємністю — це визначить очікування А та зобов'язання з боку Б. Подібне зобов'язання може існувати у вигляді "довірчих розписок", які знаходяться у А для пред'явлення Б". Ці "довірчі розписки" складають основну частину "кредиту", який А може вимагати повернути у разі необхідності, якщо довіра не буде втрачена і безнадійні борги не будуть анульовані" [2, *127*]. У структурах, де індивіди більш самодостатні та менш залежні один від одного, непогашених зобов'язань завжди менше. Зобов'язання будуть виконані і матимуть місце в системі їх розширення лише *в надійному* соціальному середовищі. *Інформаційні канали*. Загалом інформація має непересічне значення для дії, хоча отримання її є коштовною справою. Для того, щоб "зекономити", "спростити", "здешевити" процес отримання інформації, індивід використовує соціальні відносини, урізноманітнюючи свої цілі. Для пояснення, скористаємося прикладом Дж. Коулмана. Жінка, яка слідкую за модою, але при цьому не намагається бути екстрамодною, джерелом інформації використовує подруг, які дотримуються модних тенденцій. Завдяки інформаційним каналам особі надається можливість отримувати інформацію з меншими витратами часу та матеріальних ресурсів. Наприклад, людина, яка не дуже цікавиться поточними подіями, але бажає бути обізнаною, може заощадити час на читання газет, прослуховування радіопередач, огляд новин по телебаченню, спілкуючись з людьми (дружиною, друзями, сусідами), які приділяють значно більше уваги цим питанням. *Норми та ефективні санкції*. Неписані норм, що існують в межах колективів спонукають кожного жертвувати власними інтересами і діяти в інтересах колективу. "Норма, що посилена соціальною підтримкою, статусом, гідністю та іншими якостями, являє форму соціального капіталу, на якому виховується молоде покоління, зміцнюються родини шляхом безкорисливих дій її членів в "інтересах сім'ї", забезпечується розвиток нових соціальних рухів за допомогою невеликих груп, орієнтованих на взаємодопомогу та взаємопідтримку" [2, *129*]. Неписані норми сприяють загальному благу.

Власний погляд на цю проблему виклали й відомі американські науковці Дж. Нахапет, С. Госхал, Р. Патнем. Так, перші два автори основні елементи структури соціального капіталу розглядають крізь призму трьох аспектів: *структурні* — сила зв'язків та конфігурація мережі; *когнітивні* — загальні символи, уява, мова, спільна історія й *аспекти у системі відношень* — довіра, норми, зобов'язання, групова ідентичність. З точки зору Р. Патнема, провідними елементами структури соціального капіталу є *соціальні норми (неофіційні);* інституціоналізована у зразках пануючих соціальних практик *довіра; людські взаємовідносини*.

Структура соціального капіталу не обмежується лише наведеними вище компонентами. У сучасних соціально-економічних та соціологічних дослідженнях простежується стала тенденція щодо запровадження до структури соціального капіталу його *дже-*

рел, а саме: сім'ї; добровільних спільнот (сусідських, професійних, товариських); корпорацій, компаній; неурядових організацій; державних структур; етнічних та гендерних спільнот; он-лайнових груп тощо.

У межах аналізу проблеми соціального капіталу важливо виокремити його функції. Загалом до базових *функцій соціального капіталу* належать: *інтегративна функція*, зміст якої полягає в об'єднанні індивідів, груп, спільнот на засадах толерантності, довіри, що у кінцевому підсумку приводить до всезагального блага; *інформаційна функція* забезпечує доступ до інформації та її використання з метою отримання додаткових переваг у діловій, професійній сферах; *освітня функція* продукує здобуття й отримання нових знань засобом комунікативного дискурсу. Наявність розгалужених мереж з їх контактністю уможливлює швидкий обмін новими ідеями, розвиток особистих знань та навичок; *функція соціального контролю* за допомогою загальноприйнятих соціальних норм та цінностей регулює соціальні відносини в межах груп, організацій, асоціацій та інших колективних спільнотах; *ідентифікаційна функція* дозволяє створювати можливості для вибору ідентичності, особливо у молодіжних товариствах, використовуючи масштабність та неоднорідність соціальної мережі, а також підтримувати множинність ідентичності — професійної, етнічної, релігійної, вікової тощо; *функція соціальної підтримки* — здійснюється підтримка множинної ідентичності та спрощення процесу обміну ресурсами членів групи та інших колективів засобом мережі особистих контактів; *творча (креативна) функція* забезпечує діям спільність та колективність. Найчастіше ця функція реалізується у вигляді флешмобу — заздалегідь спланованої масової акції, в якій велика група людей з'являється у громадському місці, виконуючи заздалегідь обговорені дії і згодом розходиться. Це доволі простий, але разом з тим оперативний та безпечний деперсоніфікований спосіб висловлення суспільної думки або привернення уваги до тих чи інших проблем.

Таким чином, узагальнюючи, можна стверджувати: *по-перше*, соціальний капітал є нематеріальною формою капіталу, *суспільним ресурсом*, основу якого формує мережа соціальних зв'язків, сукупність етичних норм (норм поведінки) та довіра. Він не є річчю, важко відчужується від свого "власника" і не може бути узурпованим окремим індивідом. Соціальний капітал не мислимий поза системою відносин, контактів між людьми, разом з тим, він не є атрибутом окремо взятої людини. *По-друге*, соціальний капітал вирізняється низьким ступенем формалізації. Зафіксовані у контрактах, договорах та інших угодах взаємні зобов'язання, норми й правила співпраці не здатні охопити й формалізувати всю сукупність взаємовідносин. *По-третє*, у процесі свого невикористання соціальний капітал втрачається, обсяги його зменшуються. *По-четверте*, соціальний капітал є актуальним лише у конкретних територіальних і часових межах.

Література

1. *Бурдье П.* Формы капитала / П. Бурдье // Экон. социология. Электронный журн. — 2002. — Т. 3. — № 5. — С. 60–74.

2. *Коулман Дж.* Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // ОНС: Общественные науки и современность. — 2001. — № 3. — С. 121–139.

3. *Патнем Р.* Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь / Р. Патнем // Мировая экономика и международные отношения. — 2000. — № 4. — С. 12–16.

4. *Социальный* капитал: теория и практика. Социальный капитал как научная категория / "Круглый стол" // ОНС: Общественные науки и современность. — 2004. — № 4. — С. 5–23.

5. *Стрельникова Л. В.* Социальный капитал: типология зарубежных подходов / Л. В. Стрельникова // ОНС: Общественные науки и современность. — 2003. — № 2. — С. 33–41.

6. *Сысоев С. А.* Основные подходы к исследованию социального капитала / С. А. Сысоев. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://library.donntu.edu.ua/fem/vip103-4/103-4_03.pdf

Доведено потрійну єдність соціального капіталу, який визначається сукупністю норм поведінки, довіри та мережевої діяльності. Реалізація соціального капіталу відбувається через соціальні відносини, що ґрунтуються на довірі, надійності, підтримки, солідарності, взаємодопомозі, і це сприяє економіко-ефективній співдіяльності. Визначено роль структурного та інституціонального підходу у розкритті сутності соціального капіталу, сформульовані основні функції, що є базовими при дослідженні зазначеного феномену.

Доказано триединство социального капитала, которое определяется совокупностью норм поведения, доверия и сетевой деятельностью. Реализация социального капитала происходит через социальные отношения, основанные на доверии, надежности, поддержке, солидарности, взаимопомощи, это в свою очередь, способствует экономически эффективной совместной деятельности. Определена роль структурного и институционального подхода в раскрытии сущности социального капитала, сформулированы основные функции, которые есть базовыми при исследовании данного феномена.

The traditional character of social capital that is defined by set of accepted standards of conduct, confidence and network activity as been proved. The development of social capital is carried out by social relations based on trust, confidence, support, mutual respect and help that facilitates economic and effictive interaction. The importance of structural and institutional approach to social capital disclosure has been defined. Basic functions for investigation of the above phenomena have been represented.

Надійшла 14 листопада 2014 р.

УДК 321.7:33.05

В. Г. ПУГАЧ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ЕВОЛЮЦІЙНІ РИЗИКИ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 44(1), с. 39–43

Проблема кризи сучасної демократії, порушена у даній статті, розглядається через розкриття основних еволюційних ризиків представницької демократії, сформульованих відомим італійським теоретиком Д. Дзоло. Реалістичний підхід, що ґрунтується на значному теоретико-прикладному матеріалі, запропонований дослідником дозволяє всебічно підійти до осмислення перспектив збереження, оновлення та розвитку демократичних інститутів в сучасному суспільстві.

Понад двотисячолітня теорія і практика демократії настільки "збагатилася", а відмінності між "класичною" (полісною) та сучасною (ліберальною представницькою) демократіями настільки суттєві, що якби "гіпотетичний афінянин зміг пожити у наші дні, він дійшов би висновку, що сучасна демократія не є демократією взагалі" [1, *32*]. Змістовне навантаження терміна "демократія" (*demos* — народ , *kratia* — правління, панування, відповідно "правління народу"), запозичене з практики античних полісів, абсолютно втратило свою актуальність у постіндустріальну епоху з її ринковою економікою, зорієнтованою на масове виробництво і споживання, безпрецедентним розвитком засобів масової комунікації, які насаджають власну "реальність", як єдину соціальну. Починаючи з середини 70-х років XX ст. наукова спільнота демонструє неабияку стурбованість щодо майбутнього вже сучасної представницької демократії, обрамляючи останню такими метафорами, як криза, занепад, охлократія і т. ін. Зокрема, йдеться про доповідь під назвою "Криза демократії", в якій експерти, відомі науковці М. Кроз'є, С. Хантінгтон, Дж. Ватанукі, попереджали про "похмуре майбутнє, що очікує демократичне правління".

Сучасний стан демократії, її майбутні перспективи, аналіз небезпек, з якими зіткнулося нині демократичне правління — це теми, які перебувають у центрі уваги сучасного науково-політичного дискурсу. Особливу зацікавленість з приводу сучасної демократичної реальності демонструють такі відомі західні науковці, як З. Бауман, Р. Даль, Дж. Данн, А. Етціоні, Т. Каротерс, Дж. Кін, Ж. Ліповецькі, Ж.-Ф. Ліотар, Н. Луманн, Е. Пабст, Ф. фон Хайек та ін. Останніми роками зацікавленість цією проблематикою зросла й серед дослідників країн Центральної та Східної Європи, у тому числі й в Україні. Різні аспекти загальної проблеми кризи демократії стали предметом наукових доробків таких дослідників, як В. Горбатенко, І. Джохадзе, В. Іноземцев, А. Колодій, І. Крастєв, Я. Пляйс, Ц. Тодоров, О. Шморгун та ін.

Узагальнюючи аргументи щодо актуальності теми кризи сучасної демократії, варто зазначити, що потрапляння останньої до "зони ризику" здебільшого пов'язують із помітним послабленням держави добробуту, занепадом парламентаризму, економічною організацією пізньокапіталістичного суспільства, нездатністю демократії вирішувати проблеми "нового типу", економічними успіхами недемократичних (авторитарних) держав. Очевидно, що цим не обмежується пояснювальна схема кризи ліберальної демократії. У науково-дослідній літературі зафіксова-

© В. Г. Пугач, 2015

ні і ретельно проаналізовані й інші причини та тенденції, що негативно позначаються на загальному стані сучасної демократії. Серед них вирізняється своєю евристичністю підхід відомого італійського політичного теоретика Д. Дзоло.

Праця "Демократія і складність: реалістичний підхід" (1992), автором якої є згадуваний науковець, спровокувала жваву дискусію у середовищі інтелектуалів і отримала більше критиків, ніж прихильників. Серед критиків був і відомий британський дослідник З. Бауман, який назвав цю роботу такою, що не має майбутнього, а її автора "одержимим послідовником Макіавеллі". Насправді, як зазначає Д. Дзоло у своїй передмові до російського видання: "Бауман З. відкидав мій політичний реалізм і особливо не поділяв мого песимізму відносно майбутнього демократичних інститутів" [2, *8*].

Варто окреслити тези, що теоретик Д. Дзоло виносив на загал і які в подальшому набули реальних обрисів. По-перше, цілковита втрата актуальності моделей демократії, заснованих на принципах участі, представництва та плюралізму. Він стверджував, що в умовах надзвичайно диференційованого зі складною організацією суспільства дані моделі виглядають абсолютно нереалістичними. По-друге, "нищівний вплив" мас-медіа на громадську думку демократичних країн. "Зараз, — відзначає італійський дослідник, — ніхто не зможе заперечувати, що довготривалі політичні уподобання більшості громадян значною мірою формуються під впливом інформаційного тиску" [2, *9*]. Йдеться про таке: засоби масової інформації дуже часто, користуючись ірраціональними прийомами переконання, впливають на підсвідомість своїх цільових аудиторій, тим самим пригнічуючи їх будь-які критично-оціночні здібності. Оскільки вплив та могутність масмедіа лише зростають, майбутнє західної демократії Д. Дзоло ставив у пряму залежність від результату боротьби за фундаментальне право людини, яке він визначив як "недоторканість свідомості".

Дзоло Д. стверджує, що в умовах постіндустріального суспільства демократія піддається надзвичайно сильним еволюційним стресам. Останні володіють такою потужністю, яка унеможливлює пояснення ідеї "представницької демократії", її сенсу. Натомість, такі поняття, як "народний суверенітет", "загальне благо", "участь", "плюралізм", "змагання партій", "громадська думка" тощо взагалі втрачають свої змістовні конотації. Навіть пізнавально-пояснювальні можливості праць класиків політичної думки дослідник ставить під сумнів. Зважаючи на це, головним предметом своєї праці Д. Дзоло визначив послідовну реконструкцію демократичної теорії, під якою він розуміє "ліберально-демократичну теорію загалом у тому сенсі, в якому ця теорія ствердилася у політичній культурі Європи" [2, *22*]. Інакше кажучи, робота "Демократія і складність: реалістичний підхід" є спробою довести необхідність побудови "постпредставницької теорії політичної системи", що відповідає рівню складності сучасного суспільства, враховуючи "еволюційні ризики", з якими нині стикається демократія.

Один із найавторитетніших опонентів Д. Дзоло англійський професор З. Бауман визнає, що сучасні демократії піддаються ризикам. Серед причин їх потрапляння "до зони ризику" він називає, по-перше, демонтаж соціальної держави. Зі зникненням останньої, що відображала "універсальний закон людського прогресу: "від прав власності — до політичних прав, а від них — до прав соціальних" [3, *60*], відновився страх, який "демократична держава та її найвище втілення — соціальна держава обіцяли зробити надбанням історії" [3, *64*]. По-друге, "втомленість свободою", яка виявляється в апатії, байдужості, з якою більшість людей спостерігають за поступовим обмеженням важкозавойованих громадянських прав та свобод. Натомість Д. Дзоло поширення апатії у західних демократіях пов'язує з тим, що жодна з демократичних обіцянок ніколи не була виконана без будь-яких виключень. Говорячи про "невиконані обіцянки демократії", дослідник апелює до тези співвітчизника Н. Боббіо, який склав "обвинувачувальний перелік" невиконаних обіцянок сучасної демократії: по-перше, демократія не виконала обіцянку народного су-

веренітету; по-друге, виникнення плюралістичного суспільства призвело до погіршення постулату індивідуалізму; по-третє, пересічний громадянин вже не є головною дійовою особою у політичному житті, тобто "теоретичний" суб'єкт демократичного суспільства дедалі більше маргіналізується; по-четверте, внаслідок витончених прийомів організації консенсусу та маніпуляції останнім, відбулося поширення масового конформізму та апатії серед виборців; по-п'яте, демократія так і не змогла позбутися олігархічної влади; по-шосте, демократичні принципи ствердилися у небагатьох сферах, і зрештою, найбільш важлива невиконана обіцянка полягає в тому, що не була ліквідована "невидима влада", яка охоплює державне управління економікою та систему масових комунікацій [2, *186–190*].

"Сумний список" (Н. Боббіо) Д. Дзоло оцінює як найбільш вичерпний перелік оман демократії, що коли-небудь були сформульовані представниками ліберальної думки, а також як прозорливий аналіз небезпек, що загрожують майбутньому демократії. Водночас він не погоджується з думкою Н. Боббіо про необхідність "пробачення демократичним режимам усіх їх невідповідностей" та виправдання реальної демократії через її "мінімальний зміст" — гарантування основ свобод. Науковець переконаний у тому, що варто здійснити демаркацію між постулатами демократії, які виконати неможливо, та обіцянками, яких слід неухильно дотримуватись навіть у межах реалістичної демократичної концепції.

Як зазначалося, у своїй спробі побудувати постпредставницьку теорію політичної системи Д. Дзоло наголошував на винятковій важливості врахування ризиків, які загрожують демократії. На підставі ретельного аналізу наукових доробків видатних теоретиків демократії Р. Даля, Й. Шумпетера, Г. Кельзена, Н. Луманна, Ф. Шмиттера, Дж. Сарторі, Ю. Хабермаса та багатьох інших, він формулює власне бачення загроз сучасної демократії.

Відтак, до переліку еволюційних ризиків демократії Д. Дзоло зараховує передусім самореферентність партійної системи, інфляцію влади, нейтралізацію консенсусу.

Самореферентність партійної системи, тобто здатність останньої стверджувати та відтворювати себе як диференційовану систему, на думку Д. Дзоло, є захисною реакцією в умовах зростаючої мобільності та складності суспільства, які загрожують безпеці та авторитету політичних інститутів, і насамперед партій. Зміст самореферентності наповнюється наступними умовиводами: по-перше, партійна організація втратила важливість як засіб ідеологічного навчання та добору кадрів. Партії перетворилися на бюрократичні органи держави, відповідно, їх інтерес — це стабільність державних інститутів. По-друге, факт перетворення партій на органи державної бюрократії не перешкоджає участі в них усім охочим громадянам. Ця структурна двозначність дає можливість партійній системі стверджуватися у суспільній свідомості як символ "представництва" і, відповідно, легітимізувати будь-які рішення, прийняті вищими державними органами. По-третє, стрімке послаблення міжпартійної конкуренції. Ця неодмінна умова демократії втрачає свою сутність як реальної ідеологічної боротьби з антагоністичною напругою, натомість прагнучи мінімізувати внутрішньосистемний конфлікт. У результаті відбувається нівелювання основного правила демократії: необхідність надавати виборцям "по-справжньому альтернативні політичні пропозиції". Отже, Д. Дзоло цілком погоджується з класиком європейської соціології Р. Дарендорфом та французьким філософом К. Касторіадісом, які стверджували, що в межах політичної системи постіндустріальних країн політична опозиція, по суті, заборонена.

Отже, самореферентність партійної системи загрожує паралічем механізмів політичного ринку, спотворює плюралізм, маргіналізує очікування громадян, позбавляючи міжпартійну конкуренцію здатності до інновацій.

Інфляція влади як ще одна еволюційна загроза демократії щільно пов'язана із синдромом "слабкого уряду" та дефіцитом влади. У постіндустріальному суспільстві зростає кількість проблем нового типу, що потребують вирішення. Відповідно зростає кількість "реформістських проектів", якими, разом з

тим, влада систематично нехтує. "Влада поводить себе так само, — пише Д. Дзоло, — як поводить себе грошова система, в якій кількість банкнот збільшується до тих пір, поки гроші не втрачають свою купівельну спроможність. Дуже часто під тиском часу влада замість радикально реформаторського рішення, яке потребувало б прийняття довготермінових програм, великих вкладень влади і високого ступеня легітимації, приймає низку адаптивних, короткотермінових мікрорішень" [2, *238*]. Такі "мікрорішення" цілком задовольняють владу, оскільки: по-перше, потребують мінімальних витрат з її боку; по-друге, обмеженої легітимації; по-третє, не викликають особливих розчарувань або "масштабної відплати". Як типовий приклад інфляції влади Д. Дзоло наводить слабку та непослідовну податкову політику, яка має місце у плюралістичних демократіях, і, особливо, у державах всезагального добробуту. Така політика становить основу "фіскальної кризи" (Дж. О'Коннор) держави, тобто хронічної нестачі коштів. Крім цього інфляцію влади італійський вчений вбачає в тому, що плюралістичні демократії не здатні розв'язати проблеми, пов'язані з охороною та відновленням оточуючого середовища, статевою дискримінацією, зайнятістю молоді, якістю міського життя, реформуванням бюрократичних та військових структур, транспортною інфраструктурою, демократизацією ЗМІ, управлінням расовими конфліктами та міграційними потоками. Тобто Д. Дзоло звинувачує плюралістичні демократії у функціональній повільності, неспроможності до швидкого реагування на вимоги захисту від ризиків, що неминуче з'являються у постіндустріальному суспільстві. У результаті, зростає контраст між політичною системою та іншими підсистемами (економічною, науково-технологічною), які демонструють функціональну швидкість. Наявність такого контрасту загрожує "обвалом політичної системи разом з усіма "представницькими" установами та процедурами представництва" [2, *240*].

Одним з найбільш серйозних "еволюційних ризиків" постіндустріальної демократії Д. Дзоло вважає нейтралізацію консенсусу. Згідно з класиками, плюралістична демократія ґрунтується на консенсусі громадян. Останній передбачає наявність публічної сфери, в межах якої: по-перше, "виробники політичного продукту" безпосередньо взаємодіють з "політичними споживачами"; по-друге, засобом публічної сфери живиться віра у те, що політичні рішення приймаються з урахуванням очікувань громадян. Відтак, в умовах постіндустріального суспільства виявлення консенсусу, так само як і незгоди, розчиняються у "безпідставній покірливості" громадян результатам політичних рішень. Реальність та небезпеку таких виявів науковець розкриває через низку явищ, які притаманні сучасному надскладному суспільству. Серед них відсутність належної уваги до політичної системи з боку громадян, системні стратегії "поглинання розчарувань" та усунення соціальних конфліктів.

Безліч різноманітних агітаційно-пропагандистських та рекламних методів і прийомів, за допомогою яких нині здійснюється суспільна комунікація, перевантаження інформацією зумовлює появу захисних механізмів аудиторії. Індивіди, захищаючись від інформації, яка не належить до буденного досвіду, відправляють її на рівень фонового шуму, надаючи перевагу інформації, що викликає важливі емоційні імпульси. Політична інформація, особливо її раціональні форми, вочевидь, не викликає безпосереднього емоційного резонансу. Відповідно, така інформація залишається "покараною", тобто політичні питання вилучаються з публічної комунікації, поступаючись винятково сугестивним або видовищним повідомленням. Як наслідок, створюються усі можливості для функціонування політичної системи без спостереження з боку більшості.

Оскільки політичні системи привертають до себе лише "мінімальну усвідомлену увагу", вони мають змогу презентувати свою політику у доволі загальних категоріях свободи, справедливості, ефективного економічного розвитку, соціального забезпечення, боротьби зі злочинністю та корупцією та ін. Це додатково сприяє послабленню здатності громадян до оцінки, а також дезорієнтує

їх політичну мотивацію. Зрештою це призводить до зникнення "демократичних громадян", які перетворюються на публіку, яка є лише пасивним співучасником або стають німими (*aneu logou*) подібно до рабів та іноземців у полісній демократії, втрачаючи здатність до мови та комунікації [2, *296*].

Отже, розглянуті еволюційні ризики не сповнюють оптимізмом Д. Дзоло щодо майбутнього демократії. Перспективи не лише розвитку, а й збереження демократичних інститутів у постіндустріальних суспільствах уявляються йому вкрай сумнівними, але не катастрофічними. З огляду на це він наголошує на принциповій важливості перекладу "теоретичного словника і синтаксису, що використовується нами для опису західних політичних систем, які призводять до серйозних оман" на іншу більш реалістичну та більш складну теоретичну мову. На його переконання ключовими питаннями сучасної політичної філософії повинні виступати "взаємовідносини між забезпеченням безпеки, яку гарантують інститути влади, і тою загрозою, яку зростаюча диференціація сучасних суспільств становить для захисної функції політичної системи. Цей процес кидає виклик усім претензіям держави на всезагальність і призводить до вимоги особистої свободи" [2, *308*].

Література

1. *Даль Р.* Демократия и ее критики / Р. Даль: Пер. с англ. / Под ред. М. В. Ильина. — М.: Рос. полит. энциклопедия (РОССПЭН), 2003. — 576 с.

2. *Дзоло Д.* Демократия и сложность: реалистический подход / Д. Дзоло / Пер. с англ. А. А. Калинина (предисл., гл. I–IV), Н. В. Эдельмана (гл. V, заключ.), М. А. Юсима (предисл. к рус. изд.). — М.: Издат. дом Гос. ун-та Высшей шк. экономики, 2010. — 320 с.

3. *Бауман З.* От агоры к рынку — и куда потом? / З. Бауман / Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах XXI века / Под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Европа, 2010. — С. 55–72.

З'ясовано, що криза постіндустріальної демократії пов'язана з дисперсією публічної сфери. Стверджується необхідність відмови від класичної та неокласичної доктрин демократії та створення реалістичної теорії ліберальної демократії, в основу якої покладена ідея безпеки та індивідуальної свободи.

Выяснено, что кризис постиндустриальной демократии связан с дисперсией публичной сферы. Утверждается необходимость отказа от классической и неоклассической доктрин демократии и создания реалистической теории либеральной демократии, в основе которой лежит идея безопасности и индивидуальной свободы.

Found that crisis of post-industrial democracy was called by variance of public sphere. Claimed the need to abandon from the classical and neoclassical doctrines of democracy, and creation realistic theory of liberal democracy which is based on idea of safe and individual freedom.

Надійшла 14 листопада 2014 р.

УДК 327

Є. О. ЛЯШЕНКО
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

АНАЛІЗ ПРИЧИН ТА НАСЛІДКІВ ПРОВЕДЕННЯ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ НАШОГО ЧАСУ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 44(1), с. 44–47

Частиною міжнародної політики завжди було запобігання та врегулювання міжнародних конфліктів. Нині дієвим способом досягнення цього є застосування миротворчих операцій. Аналіз причин та наслідків проведення миротворчих операцій дає можливість більш вдосконалити, внести докорінні зміни у налагодження та вивести на новий рівень розвиток міжнародних політичних відносин.

При розгляді миротворчості у контексті історії слід зазначити, що вона існувала та існує як пом'якшення, запобігання і врегулювання конфліктів та надання посередницьких послуг, вона завжди була частиною міжнародних відносин. Однак тільки після закінчення холодної війни стало можливо застосовувати більш дієві методи — миротворчі операції — відбувся перехід від простого спостереження за перемир'ям до багатопланових операцій з підтримання миру та миробудівництва. З'явилася можливість досягнення консенсусу щодо установи більш великих і складних миротворчих місій, перед якими ставилося завдання надання допомоги у здійсненні всеосяжних мирних угод між основними учасниками внутрішньодержавних конфліктів. Все частіше стали використовувати невійськові компоненти — сили підтримки правопорядку, фахівців з врегулювання надзвичайних гуманітарних ситуацій, фахівців з проблем біженців, економічного розвитку, прав людини. Миротворчі сили надають допомогу в налагодженні економічного, соціального та політичного життя в країні. Миротворці співпрацюють з неурядовими гуманітарними організаціями, що надають допомогу місцевому населенню. Весь цей комплекс заходів відомий як післяконфліктне миробудівництво [5, *306–309*].

Причини миротворчих операцій, а до того конфліктів, є дуже різні:

- несоціальні — агресивність людини, відчуття страху, голоду, паніки, інші мотиви інстинктивної поведінки. Зумовлені цими факторами конфлікти набувають форми народних самосудів, голодних бунтів, терористичні акти різних фанатичних осіб;
- специфічні конфлікти — є проміжним варіантом, який відображає взаємозв'язок між людиною та природою. Наприклад, це конфлікти внаслідок екологічних катастроф, аварії на атомних станціях або великих підприємствах;
- соціальні — складові цих конфліктів різноманітні. Вони можуть бути пов'язані зі специфікою деяких сфер політики (внутрішньодержавної та міжнародної), з характером суб'єктів політики (індивідуальні, групові, масові) та іншими аспектами [3, *122–124*].

Соціальні причини розвитку конфліктів:

– невідповідність статусів суб'єктів політики, їх рольових призначень та функцій, інтересів та потреб у владі, а також недостача ресурсів;

– незгода між правлячою елітою та контрелітою, різними групами інтересів, тими чи іншими державами, регіонами та ін.;

© Є. О. Ляшенко, 2015

– незгода людей щодо цінностей та політичних ідеалів, культурних традицій, оцінок тих чи інших подій, а також інші значущі уявлення про політичні явища;

– ущемлення або неадекватне задоволення потреб, які виражають основу людської особистості — ідентичність, економічне зростання, безпека, суспільне визнання, моральну культуру;

– неадекватне сприйняття власних інтересів та позицій суперників;

– процеси ідентифікації громадян, які виражають характер їх самовизначення до соціальних, етнічних, релігійних та інших спільнот.

При детальнішому розгляді та накладанні теоретичних причин конфліктів та проведення миротворчих операцій на проблеми сьогодення, а саме миротворчі операції XXI ст. слід виділити такі:

– встановлення контролю над світовими природними ресурсами державами-гегемонами — США, Франція, Росія. Останніми роками саме ці держави отримували мандат ООН на проведення миротворчості у країнах Африки, Азії, які дуже багаті на природні копалини — нафту, газ та ін.;

– також дуже вагомою причиною розпалювання міжнаціональних конфліктів у різних регіонах світу та, як наслідок, проведення миротворчих операцій є близький дефолт економіки США. Тому керівництво США вимушене шукати та створювати нові ринки збуту своєї продукції, зокрема продукції військової промисловості;

– оскільки США робить найбільший вклад у бюджет Організації Об'єднаних Націй (близько 22 %) та займає основні керівні посади в ООН, Америка диктує причини та умови проведення миротворчих операцій у найбільш вигідних для неї регіонах світу. Наприклад, країни Азії та Африки та їх тривалі військові конфлікти, які підтримують США постачанням зброї та розпалом національних конфліктів на основі нестабільної економічної та соціальної ситуації. А потім цинічно спонукаючи керівництво ООН до проведення миротворчих операцій у цих самих країнах та знову вкладаючи свої кошти та продукцію у ці конфлікти, але вже за допомогою та під прикриттям миротворчості. Доказом цієї теорії також є масовий геноцид людей у Руанді, у цій країні невигідно було проводити великомасштабні миротворчі операції жодній державі-гегемону;

– проведення миротворчих операцій внаслідок конфліктів є перерозподілом світового панування. Так, згідно з теорією Іммануїла Валлерстайна, крах економіки, культури США відбувся ще у XX ст. На сьогодні нові імперії та співдружності держав-гегемонів займають своє місце. Події ж останніх років свідчать лише про невдалі спроби США втримати свій вплив у світовій економіці та політиці.

Очікується, що найближчими роками масштаби миротворчої діяльності будуть збільшуватися. Практика свідчить, що миротворчість стає більш затребуваною. В останні роки проблема внутрішніх збройних конфліктів набуває вищої пріоритетності у глобальному порядку денному міжнародної безпеки. У світовому співтоваристві зростає розуміння необхідності приділяти підвищену увагу врегулюванню таких конфліктів в Африці та Азії, які раніше розглядалися як периферійні або другорядні [6, *185*].

Наслідками проведення миротворчих операцій нашого часу є масове використання зброї, яка може знищити всю світову цивілізацію. Це зумовило формування з боку світового співтовариства натуральних бар'єрів для стримування та обмеження використання сучасних засобів збройної боротьби. Однак потреба великих держав в експансії та пануванні не зникла.

Одним з наслідків проведення миротворчих операцій у XXI ст. є використання інформаційних технологій — населення постіндустріального суспільства зосереджується у сфері отримання та переробки інформації, яка з більшими темпами перетворюється на основний ресурс життя суспільства. Засоби масової інформації почали швидко розвиватися та мають всеохоплюючий, тотально проникаючий характер впливу на людей. Тому інформація починає нести у собі як творчу, так і руйнуючу функції. Вона часом викорис-

товується як засіб зомбуючого впливу на суспільство [4, *97–99*].

У нормативних військових документах нашого часу деяких держав (наприклад, США і Великобританії) відбувається змішання понять "підтримання миру" і "примус до миру". Це, по-перше, в певному сенсі є порушенням статуту ООН, а по-друге, ускладнює правильний вибір оперативно-тактичних способів і методів проведення конкретної операції. Загрожує серйозними ускладненнями для політичного процесу, спрямованого на врегулювання конфлікту, забезпечуючи успіх на тактичному рівні, може призвести до серйозного ускладнення ситуації на стратегічному рівні (наприклад, миротворча операція у Східному Тиморі, яка вважається успішною, серйозно ускладнила відносини між Індонезією та Австралією).

Таке змішування понять робиться на догоду, така думка широко поширилась останнім часом на Заході — згода уряду або будь-яких інших конфліктуючих сторін не є обов'язковою для проведення миротворчих операцій. Саме тому миротворчі сили повинні завжди йти на виконання миротворчих місій у повній бойовій готовності до ведення повномасштабних бойових дій.

Реалізація такого підходу до миротворчості ставить під сумнів традиційно сформовані принципи забезпечення міжнародної безпеки. Такий підхід на сьогоднішній день вилився не тільки в дискусію про право на "законне втручання" у внутрішні справи держав для врегулювання конфліктів, але і в конкретні силові дії НАТО проти Югославії в Косово. На думку багатьох фахівців, ці дії не тільки не вирішили проблеми конфлікту між урядом Югославії і косовськими албанцями, але загнали їх углиб. При цьому у світлі посилення боротьби світової спільноти з міжнародним тероризмом дії НАТО в Югославії піддаються посиленій критиці.

Події останніх двох десятиліть свідчать про те, що будь-яка подібність міжнародного правопорядку існує лише у рамках структури, що дає можливість використовувати силу держав, у тому числі і провідних, завжди готових піти на рішучі дії.

Акти відкритого втручання демонстрували США (Іран, Панама, Сомалі та ін.), Танзанія (Уганда), Туреччина (Кіпр), В'єтнам (Камбоджа) та ін.

Міжнародному співтовариству належить вирішити складне завдання, пов'язане з виробленням процедур прийняття рішень, а головне — нагляду за здійсненням актів втручання кожен раз, коли під загрозу ставитимуться національні інтереси конкретних країн.

Розробка таких процедур може призвести до реформ Ради Безпеки, з тим щоб вони відбивали нову розстановку сил у світі, створили умови для всіх великих держав у плані врахування інтересів безпеки кожної з них і проголошення прихильності міжнародного права [1, *5–7*].

Нинішній склад Ради Безпеки не дає йому можливості претендувати на легітимність у ряді регіонів світу. Такі великі держави, як Німеччина, Японія та Індія, чий вплив на мир і міжнародну безпеку є досить значним, не є постійними членами Ради ООН. Континенти — Африка і Латинська Америка — не представлені в Раді провідними державами цих двох континентів. США наполягають на тому, щоб статус постійного члена надавався лише країнам, готовим внести значні фінансові засоби, тобто своїм стратегічним союзникам. Розрахунок будується як на участі Німеччини та Японії в миротворчих операціях, так і на збільшення фінансових внесків з боку інших великих держав [2, *2*].

Якщо уникнути застосування сили неможливо, США і їх союзники пропонують покладатися на великі держави і військові блоки (НАТО), а не на ООН, тобто надавати повноваження сильним державам, готовим діяти з урахуванням своїх інтересів з метою примусового забезпечення рішень світового співтовариства.

Оскільки між великими державами не існує більш високих політичних і економічних бар'єрів і оскільки більшість країн прагне зараз до розширення національної могутності за рахунок інтенсивного економічного розвитку, а не територіальних завоювань, світове співтовариство отримало шанс заручити-

ся згодою великих держав на застосування сили лише відповідно до норм міжнародного права.

Залишається сподіватися, що не в усіх випадках великим державам доведеться вдаватися до подібних актів втручання. Світу, швидше за все, доведеться зіткнутися з безперервними заворушеннями одночасно в кількох точках планети, покладаючись на максимально можливий мирний діалог, посередництво і гуманітарну допомогу.

Як би не були важливі зусилля керівників держав до примирення і співпраці, на яких чинять значний вплив внутрішні сили і цілком з'ясовні формальність і офіційність. Ці обмеження можуть бути зняті так званою народною дипломатією, що існує, зазвичай, паралельно з офіційною. Цей вид врегулювання міжнародних конфліктів може бути ефективним, оскільки покращує взаєморозуміння і довіру на різних рівнях шляхом переговорів, обміну візитами, спільних проектів, організації культурної і матеріальної допомоги і т. д. Подібного роду діяльністю займаються зазвичай відставні політичні лідери, колишні дипломати, вчені, діячі культури, екологи, медики. Зусилля народної дипломатії демократичні, гнучкі і тому достатньо результативні. Однак вони тривалі за часом і не завжди структуровані і вимагають підтримки з боку державних органів [7, *122*].

Література

1. *А. де Вааль.* Миротворчество с позиции силы // Інтелектуальний форум. — 2001. — № 5. — 28 с.
2. *Аннан Кофи А.* Предупреждение войн: глобальный вызов возрастающих масштабов. — Нью-Йорк: ООН, 1999. — 3 с.
3. *Бебік В. М.* Політологія, теорія, методологія, практика: Підручник. — К.: МАУП, 1997. — 248 с.
4. *Панарин А. С.* Искушение глобализмом. — М.: Наука, 2000. — 282 с.
5. *Тимофеева Л. М.* Политическая конфликтология. — М.: Логос, 1996. — 402 с.
6. *Фельдман Д. М.* Политология конфликта. — М.: Стратегия, 1998. — 377 с.
7. *Цыганков П. А.* Глобальные политические изменения и теории. Глобальные социальные и политические изменения в мире. — М.: Центр, 1997. — 193 с.

Проаналізувавши причини проведення миротворчих операцій нашого часу, слід виділити основні: розпалювання міжнаціональних конфліктів, встановлення контролю над природними ресурсами державами-гегемонами та перерозподіл світового панування. Як наслідки всіх згаданих причин — масове використання зброї, що може призвести до третьої світової війни та знищення цивілізації.

Проанализировав причины проведения миротворческих операций нашего времени, следует выделить основные: разжигание межнациональных конфликтов, установления контроля над природными ресурсами государствами-гегемонами и перераспределение мирового господства. Как последствия всех вышеуказанных причин — массовое использование оружия, может привести к третьей мировой войне и уничтожению цивилизации.

After analyzing the reason of our peacekeeping time, should provide basic: incitement of ethnic conflict, to gain control over natural resources-hegemon and redistribution of world domination. As the effects of all the above reasons — massive use of weapons, could lead to World War III and the destruction of civilization.

Надійшла 28 жовтня 2014 р.

УДК 32.019.5.372.881.1.59.99.

О. А. ОМЕЛЬЧЕНКО
Інститут Служби зовнішньої розвідки України

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНЦІВ І ФРАНЦУЗІВ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 44(1), с. 48–53

Досліджується взаємодія між Україною та Францією, що є одним з пріоритетних напрямів у розбудові зовнішньополітичного курсу нашої держави. Важливе місце в цьому аспекті займає етнопсихологічне сприйняття українців і французів один одного. Роль геополітичного вектора Франції на світовому рівні може допомогти Україні в її євроінтеграційних процесах.

У сучасному взаємозалежному та глобалізованому світі інтеграційні тенденції є домінуючими у світовій практиці. Більшість країн планети прагнуть інтегруватися на глобальному чи регіональному рівні. Відмінність цього інтегрування полягає лише в тому, наскільки ці процеси є глибинними й інтенсивними, а також яку геостратегію обирає політичне керівництво країни для досягнення поставленої мети. Для України тема зовнішньополітичної інтеграції та обрання геополітичного курсу залишається актуальною від початку проголошення незалежності нашої держави. На законодавчому рівні в Законі України "Про засади зовнішньої і внутрішньої політики України" визначено, що українське суспільство прагне долучитися до Європейського Союзу та розвитку європейської системи колективної безпеки [5]. Проте наявний потенціал, очевидні недоліки та переваги, які має Україна, розгляд аналогічних факторів в інших регіонах світу, досвід інших країн — все це ще не лягло в основу реалізації оптимального сценарію зовнішньополітичного вектора нашої держави.

Однією з найвпливовіших країн європейського простору та світу є Франція, розвинена індустріальна держава, ключовий "мегагравець" на арені світової геополітики. Україна та Франція мають багато спільного з точки зору геостратегічного положення (обидві країни знаходяться на перетині європейських економічних шляхів), у питаннях формування самосвідомості нації, націоналізму та патріотизму.

Актуальність звернення до теми взаємин французів з українцями представляється нам важливою, оскільки досвід Франції в аспектах мовної політики, в алгоритмі міжнародних відносин, у боротьбі за свободу та демократію є надзвичайно корисним для розбудови українського геостратегічного курсу. Як член Європейського Союзу Франція зацікавлена у тому, щоб Україна була розвиненою державою, щоб не була джерелом напруги та дестабілізації. Водночас взаємодія України з іншими країнами, зокрема з Францією, значною мірою залежить від сприйняття народів цих країн один одного. Особливості сприйняття пов'язані з національним менталітетом, із властивостями етнічної психіки.

Проблеми міжнаціональних зв'язків розглядаються в багатьох наукових дослідженнях і публікаціях. Історія України та менталітет українців, питання міграції, відмінностей між західними та східними культурами вивчали відомі вчені: О. Донченко, Т. Стефаненко, А. Баронін, Ю. Бромлей, Ю. Романенко, О. Кульчицький та ін. Французькі національно-психологічні та соціально-полі-

© О. А. Омельченко, 2015

тичні аспекти розкриті в роботах таких дослідників: Ж. Анселя, П. В. де Ла Бланша, М.-Ф. Гаро, Ж.-Б. Дюрозеля, М. Корінмана, І. Лакоста, Е. Реклю, М. Фуше [8].

Проаналізуємо етнічні властивості психіки українців і французів, у підтвердженні впливу національної психіки на сприйняття французьким та українським народами один одного. Відповідно до поставленої мети розв'язуються такі завдання:

• ознайомитися з тим, які етнопсихологічні якості українців і французів сприяють встановленню їхньої взаємодії;

• прослідкувати, як риси етнічної психіки впливають на позитивне взаємосприйняття українців і французів;

• довести, що властивості національної психіки відіграють суттєву роль у сприйнятті іншої етнічної групи.

Взаємодія між людьми була початковою формою зародження та розвитку людства, поступово вона перетворилася у повноцінну й багатофункціональну спільну діяльність. Її можна розглядати як процес впливу людей один на одного, що призводить до появи взаємин між ними, спільних переживань, симпатій чи антипатій.

Міжетнічна взаємодія — це різноманітні контакти між етносами, результатом яких є інтеграція та зміни індивідуальних і соціальних характеристик кожної з етнічних груп.

Дослідники виокремлюють три основні види етнічної взаємодії [4]:

1. Вплив однієї спільності на іншу, коли один етнос є активним і домінуючим, другий є інертним і пасивним щодо такого впливу. Такі відносини часто виливаються у маніпулювання, підкорення, примус.

2. Співдія, за якої кілька етносів на рівних правах надають допомогу та висловлюють підтримку один одному. Прикладом таких відносин є співробітництво.

3. Протидія, тобто суперечності в позиціях, блокування зусиль іншого етносу або створення перешкод його діям аж до військової агресії.

Кожний з видів взаємодії має свій діапазон виявів, свою специфіку та результативність. Підсумком тривалого впливу можуть бути різні прояви асиміляції етносів: від втрати традицій, звичаїв, вірувань, мови до завоювання. Таких прикладів є чимало в історії людства.

Проте реальні суспільства є набагато складнішими, а взаємини між етносами не відповідають ідеально побудованій схемі. Внаслідок міграційних і глобалізаційних процесів більшість сучасних країн світу містять кілька етнічних груп, тобто є полімодальними.

Французька держава, на перший погляд, здається однорідною, проте сучасні французи асимілювали з різними етнічними групами в результаті завоювань, вторгнень і міграції. За статистикою 18 млн французів мають близьких родичів за походженням з емігрантів. Найбільші міграційні групи представляють бельгійці, італійці, іспанці, поляки, португальці та вихідці з колишніх французьких колоній, переважно з країн Магребу. Багатолика Франція є складним злиттям несхожих за своєю культурою, віросповіданням й історією народів. Прагнення французької держави до централізації, монархії, революції, проголошення кількох Республік — все це викувало єдність нації. Економічний розвиток, загальна військова повинність, обов'язкова середня освіта ще на початку XX ст. стали справжньою об'єднувальною силою французького суспільства.

За своїм психологічним складом французи вважаються нацією індивідуалістів й оптимістів. Так їх сприймають й українці. Для нас французький характер — це витонченість, життєрадісність, легковажність. Корінні мешканці Франції сприймаються як люди вільного духу та настрою, що імпонує українцям. Проте слід зазначити, що маючи живий розум, інтуїцію, смак і багату фантазію, французи зберігають здоровий глузд, ясність і логіку. Вони залишаються реалістами, патріотами всього французького та націоналістами. Мешканці країни сприймають інші етноси через призму своєї вітчизни, своєї культури та історії. Французьке прислів'я стверджує: "Коли француз у Франції, він в єдності з усім світом". Але й за межами своєї країни вони почувають себе досить комфортно, про що, наприклад, свідчить їхнє ставлення до рідної мови.

Французька мова тривалий період займала пріоритетне місце в світі, оскільки вважалася мовою культури та інтелігенції. Після Другої світової війни вона поступилася англійській, проте нині французькою розмовляють понад 200 млн людей на п'яти континентах. Франкофонія об'єднує багато держав світу. Французька мова є другою після англійської за кількістю тих, хто її вивчає. Крім того вона є єдиною, разом з англійською, іноземною мовою, яку можна вивчати в усіх країнах світу. Франція має найбільшу мережу закладів культури за кордоном, де французьку вивчають близько 82,5 млн осіб.

Французи пишаються своєю мовою, завжди пропонують її на перемовинах, вважають красивою, ясною та точною. Добре відоме прислів'я: "Те, що не ясно, це не по-французьки" — відображає ставлення населення до своєї культури та мови [7].

Мовна політика Франції є переважно центристською, спрямованою на єдину офіційну мову. На території країни поширено 75 мов, більшість з яких збереглися у вигляді певних діалектних відмінностей. Французи завжди пам'ятають своє етнічне походження: на заході — це бретонці й нормандці, на півдні — аквітанці та провансальці, в долині річки Рона — бургундці та ін. Але національно-психологічна сутність французького суспільства виявляється в його преференційному ставленні до єдиної державної мови — французької. Жорстка мовна політика держави знаходить всебічну підтримку з боку мешканців країни.

Для українців французька мова та культура асоціюються з низкою життєдіяльних аспектів:

1. Володіння французькою (як і англійською) мовою дає переваги на міжнародному ринку праці, оскільки Франція посідає п'яте місце за обсягами торгівлі та третє за привабливістю для іноземних інвестицій.

2. Французька мова є міжнародною мовою кулінарії, моди, театру, образотворчого мистецтва, літератури, кінофільмів і пісень. Саме ці сфери життя країни є найбільш відомими українському суспільству.

3. Франція є найпривабливішою для туристів країною, яку щороку відвідують понад 70 млн осіб. Навіть елементарне знання французької мови робить набагато приємнішим візит до Парижа чи до будь-яких інших регіонів Франції (від лагідного Лазурного узбережжя до вкритих снігом альпійських вершин або ж диких берегів Бретані), а також допоможе зрозуміти культуру, ментальність і французький стиль життя. Французька мова буде не менш корисною під час подорожі до Швейцарії, Канади, Бельгії, Люксембурга, Монако, Сейшельських островів, багатьох країн Африки тощо.

4. Володіння французькою мовою дає можливість навчатися в університетах або вищих комерційних чи інженерних школах Франції, які вважаються одними з найкращих в Європі та світі.

5. Французька мова є дуже популярною серед користувачів Інтернетом, тому володіння нею дає можливість отримати інший погляд на світ, завдяки спілкуванню з франкомовними партнерами на всіх континентах та отриманню інформації від провідних міжнародних ЗМІ, що виходять французькою мовою (TV5, France 24, Radio France Internationale).

6. Врешті-решт, українці сприймають французьку мову як таку, яку приємно вивчати, яку часто називають мовою кохання та духовності.

На жаль французьке суспільство не можна вважати добре ознайомленим з українською мовою, історією та культурою. Причина не тільки в "молодості" нашої держави, відсутності необхідних джерел інформації, які б позиціонували нашу країну в світі, а й в етнопсихологічній рисі самих французів — їх сконцентрованості на власній історії, культурі та мові.

Основним видом етнічної взаємодії французів з іншими народами є співдія. Французьке суспільство вже давно позбулося політики маніпулювання, підкорення, примусу, протидії та створення перешкод, чим характеризувалася епоха колоніального панування. Надавши свободу та незалежність своїм колоніям, Франція зберегла політичні, економічні, військові, культурні, освітні стосунки з цими країнами.

Національна ідея "величі держави" та притаманна французам етнопсихологічна риса власної гідності сприяли зміцненню французьких геополітичних позицій в Європі та світі. Інша етнічна особливість французького характеру — гнучкість — сформувала національну стратегію так званого політичного балансування. Принципи міжнародної рівноваги разом із концепцією власної незалежності та безпеки стали найважливішими аспектами французької геополітики.

На рівні міжнародних відносин Україна та Франція налагодили двостороннє співробітництво ще від початку розпаду Радянського Союзу. Франція визнала незалежність України 27 грудня 1991 р., а 24 січня 1992 р. в Києві було підписано Протокол про встановлення дипломатичних відносин між двома країнами. Генеральне консульство Франції, яке функціонувало в Києві з 1990 р., було перетворено в посольство, а колишній генеральний консул призначений послом. Розширенню політичного діалогу значною мірою сприяли зустріч українських парламентарів із Президентом Франції, контакти між президентами двох країн, візити в Україну міністра закордонних справ Франції та інших урядовців [3].

За пройдені роки договірно-правова база країн поповнилася міжурядовим Протоколом про співробітництво у фінансовій сфері, Угодою про співробітництво в галузі радіаційного захисту та іншими документами. Серед пріоритетних напрямів двостороннього співробітництва сторони виокремили "побудову мирної Європи, що спирається на принципи солідарності". У французькій столиці було відкрито Центр міжнародної торгівлі України з метою ознайомлення французьких партнерів із професіоналізмом українських спеціалістів, високою конкурентоспроможністю української продукції тощо. Проте французька держава у своїх відносинах з країнами СНД віддавала перевагу Росії як спадкоємниці СРСР. Україна, в якій не було помічено серйозних ринкових перетворень, не викликала у французьких політичних кіл бажання поглиблювати взаємодію. Франція скептично ставилася до "європейської ідентичності" нашої країни, яка є фундаментальною основою її всебічного наближення та входження до європейської спільноти [2]. Французькі засоби масової інформації заговорили про Україну, її місце в Європі та світі саме зараз, у зв'язку з тими політичними та соціальними подіями, які нині відбуваються у нашій країні.

Помітні зміни у сприйнятті України французьким суспільством можна вважати кульмінаційними для наших взаємин, оскільки традиційно французи не приділяють певної уваги іншим націям. Вони пишаються своєю належністю, почуттям власної гідності та вважають, що заслуговують на все найкраще. Розуміння дійсної політичної ситуації на пострадянському просторі, яке спостерігається зараз у свідомості пересічного французького громадянина, є значним прогресом у взаєминах між українцями та французами. Країни пострадянського простору вже не сприймаються французами як одне ціле та стале політичне угруповання. Серед останніх зрушень в українсько-французькому діалозі можна назвати підтримку французьким суспільством європейських устремлінь України. Важливими є рішення уряду Франції щодо підтримки санкцій ЄС проти Росії, щодо зупинки поставок у Російську Федерацію вертольотоносців "Містраль".

Національно-психологічні риси: зваженість, реалізм, прагматизм, націоналізм, який межує з розумним егоїзмом, — лежать в основі зовнішньополітичного курсу французької держави. Її політика завжди відзначалася стриманістю та традиційною дистанційованістю, в економічній сфері — вибагливістю в аспектах зовнішньоекономічної експансії, жорстким протекціонізмом французьких товарів, неготовністю до ризику в інвестуванні.

Знаковою для Франції є орієнтація на розширення її інтелектуальної присутності в Україні. Французька сторона реалізує програми підвищення кваліфікації кадрів, стажування, університетського та науково-технічного співробітництва (програми для міністерств, установ). Міністерство закордонних справ Франції фінансує деякі програми регіонального співробітництва, напри-

клад, між Ільїнецьким районом Вінницької області і департаментом Шер тощо [6].

Франція як світовий лідер в окремих напрямах технологічного прогресу обережно ставиться до України, яка в разі успішного розвитку власної економіки безумовно стане потенційним французьким конкурентом. Йдеться про виробництво зброї, аграрний сектор з акцентом на зернові, олійні культури, цукровий буряк; про добування залізної та уранової руди, а також туристично-рекреаційний комплекс [1].

Проте своєрідність французької культури, етнопсихології та близькість історико-психологічних стереотипів обох країн можуть сприяти активній розбудові двосторонніх відносин, що відповідає національним інтересам України. Не дивлячись на перестороги, Франція залишається привабливим українським партнером з огляду на її стрижневу роль в євроінтеграційному процесі.

Окреслені питання свідчать про яскраве виявлення етнопсихологічних рис французької нації, про особливості взаємосприйняття українців і французів, що дає можливість зробити певні висновки та визначити перспективи подальших досліджень.

Національний характер є сукупністю психологічно-ментальних та поведінкових ознак, тобто всіх тих особливостей, які притаманні певній етнічній спільноті. Сучасний атрибут нації — це спільність характеру, в якому виражається своєрідність національної психології, акумулюються історичний шлях нації, її господарська діяльність, особливості соціального, культурного розвитку та географічного положення.

Вибудовуючи відносини з представниками інших етносів, суспільство спирається на національні стереотипи, в основу яких лежить типова риса національного характеру та поведінки. У буденній свідомості ці стереотипи про представників інших народів завжди мають ціннісний, оцінювальний характер і співвідносяться з уявленням про особливості власного народу та його культуру.

Характерні етнопсихологічні риси французької нації сформували особливості національної самосвідомості народу, окреслили основні пріоритети французької геостратегії. Франція веде прогресивну геополітику, спираючись на власні інтереси, що можуть не співпадати з інтересами нашої країни. Проте розвиток політичних, економічних, культурних і суспільних взаємин на державному та міжособовому рівнях є надзвичайно важливим для України.

Вивчення принципів геополітичного курсу французької держави, в основі якого лежать етнопсихологічні риси народу, аналіз французького досвіду в розбудові зовнішнього та внутрішнього векторів є перспективними й актуальними напрямами досліджень для українського суспільства.

Література

1. *Андрійчук В. Г.* Двосторонні відносини з країнами-членами Євросоюзу як каталізатор євроінтеграції / В. Г. Андрійчук, І. О. Вериженко // Моделі та стратегії євроінтеграції України: економічний і правовий аспекти: зб. матеріалів IX Міжнар. наук.-практ. конф., 30 травня 2006 р. — К.: УАЗТ, 2006. — С. 242–245.

2. *Донченко Є. В.* Розвиток українсько-французького співробітництва / Є. Донченко // Вісн. Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. — К.: Міленіум, 2006. — № 4. — С. 117.

3. *Жовква І. І.* Стратегічне партнерство України. Теорія і практика / І. Жовква. — К.: Євроатлантикінформ, 2006. — 156 с.

4. *Льовочкіна А. М.* Етнопсихологія: Навч. посіб. / А. Льовочкіна. — К.: МАУП, 2002. — 144 с.

5. *Закон* України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" № 2411-VI від 2 липня 2010 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/12069.html

6. *Україна* і Франція: нариси багатовікової історії відносин / А. Зленко та ін. — Л.: Світло і тінь, 2001. — 224 с.

7. *Ansart P.* Des Ideologies politiques / P. Ansart. — Paris: Plon, 2011. — 222 p.

8. *Chantebout B.* Droit constitutionnel et science politique / B.Chantebout. — Paris: Plon, 2008. — 686 p.

Розвиток економічних, політичних і культурних відносин України та Франції відбувається досить повільно. Франція обережно ставиться до нашої держави, проте етнопсихологічні риси населення обох країн можуть сприяти активній розбудові двосторонніх відносин, що відповідає національним інтересам України. Вивчення геополітики Франції є важливим для українського суспільства.

Развитие экономических, политических и культурных отношений Украины и Франции протекает достаточно медленно. Франция осторожно относится к нашей стране, однако, этнопсихологические особенности населения государств могут способствовать активному построению двусторонних отношений, что отвечает национальным интересам Украины. Изучение геополитики Франции является важным для украинского общества.

Development of economic, political and cultural relations between Ukraine and France proceeds rather slowly. France wary of our country but existing ethno psychological peculiarities of the population may contribute to relationship building. It is in the national interests of Ukraine. The study of geopolitics in France is important for Ukrainian society.

Надійшла 19 жовтня 2014 р.

УДК 321: 304

В. В. ЯКІМОВ
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 44(1), с. 54–59

Досліджуються проблеми становлення політичного плюралізму як фундаментального принципу демократичної держави, наведено аналіз теоретико-правового змісту даного принципу та його зв'язку з поняттям демократичної держави, відзначено роль правових гарантій політичного плюралізму в процесі конституційно-правового розвитку сучасної України.

Актуальність звернення до цієї проблематики пояснюється кількома причинами. По-перше, поза висвітленням теоретико-правового змісту принципу політичного плюралізму та вивченням його правових гарантій неможлива побудова цілісної системи правових принципів сучасної демократичної держави, які у своїй сукупності становлять сукупність "безумовних вимог, які випливають з самої сутності демократії і належать до всіх її суб'єктів та інститутів" [1, *500*]. У цьому плані слід зазначити, що відсутність чіткого наукового розуміння змісту цього правового принципу, а також способів і гарантій його забезпечення призводить до суттєвого спотворення загальної ідеї демократичної держави. Характеризуючи зміст інших правових принципів сучасної демократичної держави, основи її суспільного і державного ладу, стикатимемося з тим, що кожен з них так чи інакше пов'язаний з принципом політичного плюралізму. Наприклад, обґрунтовуючи принцип гарантованості прав і свобод людини, мають враховуватись її політичні права, які передбачають можливість вільно обирати ту чи іншу політичну ідеологію, ті чи інші політичні партії або інші об'єднання громадян, які ставлять на меті участь у процесі державного управління та реалізації політичних цілей та інтересів їх членів. Те саме стосується і принципу народного суверенітету, який не передбачає наявності будь-яких зовнішніх, по відношенню до суспільства, авторитарних обмежень щодо того, які саме політичні цілі, ідеали і принципи повинні обиратись і встановлюватися громадянами як базові для розвитку держави і державної влади. Тому аналіз щодо питань правових гарантій принципу політичного плюралізму має значну теоретичну актуальність. По-друге, не можна не зазначити і суто практичну актуальність звернення до дослідження правових гарантій політичного плюралізму. Справді, у правовому вимірі демократична держава, як цілком справедливо наголошує О. Скрипнюк, це не тільки певна сукупність позитивних норм і положень, але й їх реалізація у повсякденному функціонуванні держави і суспільства [2, *198–199*], можна стверджувати, що демократизм держави виявляється не тільки і не стільки на формально-юридичному рівні, скільки у тому, яким чином влаштоване правове життя суспільства. Одним з перших на цей аспект розвитку демократичної держави в частині реалізації принципу політичного плюралізму і його правового забезпечення звернув увагу А. Авак'ян, який писав, що на відміну від моністичних за своєю суттю авторитарної і тоталітарної держави, демократична держави є

© В. В. Якімов, 2015

плюралістичною в самій своїй основі, а отже, право повинно забезпечити суспільству і громадянам належні умови для вільного вибору як загально ідеологічного, так і суто політичного напряму свого розвитку [3, *8*]. У зв'язку з чим особливої актуальності набуває питання щодо правових гарантій тих принципів (у нашому випадку йдеться про правовий принцип політичного плюралізму), які визначають порядок організації і функціонування держави. По-третє, необхідно вказати на актуальність дослідження правових гарантій політичного плюралізму в світлі сучасних державотворчих і правотворчих трансформацій в Україні, адже процес демократизації, як доводить А. Француз, безпосередньо пов'язаний з тим, наскільки забезпеченим буде зазначений правовий принцип: "плюралізм як такий повинен не лише проголошуватися на найвищому законодавчому рівні, але й обов'язково має існувати система юридичних гарантій, які б забезпечували реальність цього принципу і не припускали можливості його перетворення на формальне гасло" [4, *162*]. Саме відсутність або неефективність правових гарантій політичного плюралізму породжує цілий ряд складних проблем у функціонуванні публічної влади, які зрештою ставлять під загрозу і саму ідею демократизації, яка була закладена в основу розвитку українського суспільства ще Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. та Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р.

Часто поняття політичного плюралізму характеризується у контексті більш широкого концепту багатоманітності, який включає в себе не тільки політичний, а й ідеологічний та економічний плюралізм. Утім наразі акцентуємо увагу виключно на питаннях політичного плюралізму. На думку Р. А. Даля, ідея політичного плюралізму лежить в основі того, що він описує поняттям ідеальної моделі демократії. Зокрема ефективна участь в управлінні державою (це ніщо інше, як реалізація конституційного принципу народовладдя, який закріплено у конституціях і конституційних актах переважної кількості сучасних держав світу) передбачає наявність у громадян не тільки права на саму політичну участь, а й право вільно формувати свої політичні погляди і переконання, обирати ті чи інші політичні програми суспільного і державного розвитку, дотримуватись тієї або іншої політичної ідеології [5, *51*]. Саме у цьому, як доводить Р. А. Даль, і виявляється сутність демократії як "поліархії", коли управління суспільними справами засновується на співіснуванні різних політичних поглядів та ідеологій (у тому числі й опозиційних) [6]. Досліджуючи сутність сучасної демократичної держави, цей автор переконливо доводить, що політичний плюралізм є нічим іншим, як зовнішнім виразом фундаментальної ідеї демократії, як "максимально реалізованої свободи" (при цьому Р. А. Даль веде цю традицію від робіт Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо) [7, *132–133*]. У цьому сенсі політичний плюралізм, який лежить в основі суспільного ладу і одночасно гарантується державою на найвищому конституційно-правовому рівні, є необхідною умовою свободи політичного самовизначення людини, адже лише в умовах політичної багатоманітності стає реальністю право свідомого і вільного політичного вибору, який дає можливість громадянам не тільки визначатись щодо загального напряму політичних перетворень у державі, а й визначально артикулювати свої політичні погляди і переконання у формі тих чи інших політичних ідей, концепцій, ідеологій. З цих самих позицій до розуміння сутнісного зв'язку між демократією, демократичною державою і політичним плюралізмом підходять й інші сучасні дослідники. Причому навіть у тих випадках, коли обґрунтовується ідея відмінності між такими формами демократичної держави, як "плюралістична" і "мажоритарна" (як приклад можна навести роботу К. Джанди, Д. Беррі, Д. Голдмана та К. Хули [8, *75–77*]), мова ведеться не стільки про політичний плюралізм як такий, скільки про суто процедурні механізми, завдяки яким реалізується демократичне державне управління.

Не зупиняючись більш докладно на обґрунтуванні зв'язку між принципом політичного плюралізму та організацією і функціо-

нуванням демократичної держави, доцільно більш точно з'ясувати теоретико-правовий зміст цього явища як одного з фундаментальних принципів демократичної держави. Традиційно в юридичній науці політичний плюралізм характеризується як система суспільних відносин, яка передбачає існування і конкуренцію різноманітних політичних сил. Не ставлячи під сумнів правомірність зазначеного методологічного підходу, на наше переконання, необхідно зробити певні уточнення.

По-перше, як один з правових принципів, принцип політичного плюралізму постає втіленням найважливіших цінностей, що притаманні суспільству і системі права, і є концентрованим відображенням результату розвитку певного суспільства і держави. У цьому аспекті можна погодитися з думкою російської дослідниці О. Скурко, яка характеризує правові принципи як своєрідні "норми-ідеї" [9, *22*]. Тому, маючи у собі "нормативну складову" або ж "нормативний елемент", принцип політичного плюралізму набуває свого обов'язкового відображення й закріплення на законодавчому рівні. З огляду на фундаментальну значущість цього принципу для організації і функціонування демократичної держави, зазначене формально-юридичне закріплення зазвичай відбувається на найвищому конституційному рівні, адже, користуючись образом, який пропонує В. Федоренко, можна стверджувати, що принцип політичного плюралізму є своєрідною клітиною (подібно до біологічних клітин), першоосновою буття демократичного суспільного організму [10, *243*].

По-друге, як один з правових принципів демократичної держави, принцип політичного плюралізму має не абсолютне, а релятивне значення. Тобто він не може інтерпретуватись як такий, що не обмежується іншими принципами демократичної держави, або ж як такий, що не взаємодіє (не перебуває у корелятивних відносинах) з ними. З огляду на це, слід визнати, що у практичній площині політичний плюралізм обмежується вимогою відповідності тих чи інших видів політичної діяльності (включаючи й конкретні політичні програми, ідеї, доктрини, ідеології тощо) діючому законодавству. Зокрема, у ч. 2 ст. 9 Конституції ФРН чітко зазначається, що політичні об'єднання, діяльність яких спрямовується проти конституційного ладу, посягає на права людини та перешкоджає взаєморозумінню народів, забороняється. Подібна норма міститься й у чинному Законі України "Про політичні партії", який чітко встановлює обмеження щодо діяльності політичних партій як суб'єктів-носіїв політичного плюралізму. Зокрема ст. 5 Закону встановлює, що утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на: ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, підрив безпеки держави, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, посягання на здоров'я населення.

По-третє, забезпечення принципу політичного плюралізму відбувається одразу ж на кількох рівнях. З одного боку, це забезпечення функціонування багатопартійної системи, оскільки саме політичні партії виступають носіями і одночасно реалізаторами тих політичних ідей і концепцій, які притаманні демократичному суспільству. До речі, ця ідея відбита і на рівні нормативного визначення політичної партії, яка, відповідно до чинного законодавства, є зареєстрованим згідно з законом добровільним об'єднанням громадян-прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяти формуванню і виражати політичну волю громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. З іншого боку — це всі інші прояви політичного плюралізму, які включають у себе: механізми зміни політичних еліт, урівноваження централізації державної влади принципом децентралізації, наявність інституту політичної опозиції, розмаїття політичних ідей і теорій тощо. Поряд з політичними партіями та окремими громадянами політичний плюралізм розповсюджується й на інші інститути громадянського

суспільства. Як приклад можна навести засоби масової інформації, адже у Рекомендації R (99) 1 Комітету міністрів Ради Європи "Про заходи щодо сприяння плюралізму в ЗМІ", ухваленій Комітетом міністрів на 656-му засіданні заступників міністрів від 19 січня 1999 р., чітко зазначається, що держави мають сприяти політичному й культурному плюралізму завдяки розвитку своєї політики у сфері ЗМІ відповідно до ст. 10 Європейської конвенції з прав людини, в якій гарантується свобода вираження поглядів й інформації за умови належної поваги принципу незалежності ЗМІ. Водночас, як зазначено у вказаній рекомендації, держави-члени повинні відслідковувати розвиток ЗМІ з метою вжиття всіх заходів, що можуть виявитися необхідними для збереження плюралізму в ЗМІ й забезпечення рівного доступу до мереж для провайдерів служб та інформації, а для громадськості — до комунікативних служб.

Шляхом систематизації наведених положень можемо сформулювати вихідне теоретико-правове визначення поняття політичного плюралізму. На нашу думку, як один з правових принципів демократичної держави він є фундаментальною вимогою, що ставиться до держави і суспільства в частині гарантування багатоманітності і конкуренції політичних сил, цінностей, ідей, концепцій і теорій щодо державної політики, державного управління і загальносуспільного розвитку, яка набуває свого формально-юридичного закріплення на найвищому конституційному рівні, існує і розвивається у взаємодії з іншими принципами демократичної держави, може обмежуватись у чітко передбачених законом випадках і умовах, розповсюджується на всіх учасників політичних відносин, якими є окремі громадяни, об'єднання громадян (насамперед політичні партії), ЗМІ, органи державної влади і місцевого самоврядування. Це дає підстави охарактеризувати правові гарантії принципу політичного плюралізму як передбачені чинною конституцією і законами умови, засоби, методи і механізми, що забезпечують реалізацію політичної багатоманітності, конкуренції у встановлених законом межах різних політичних сил, цінностей, концепцій, політичних програм суспільного і державного розвитку.

Очевидно, що роль правових гарантій політичного плюралізму в процесі утвердження демократичної держави, а також у ході демократичних транзитів, прямо корелює із роллю самого цього принципу для існування і розвитку демократії. У цьому сенсі правові гарантії політичного плюралізму можуть досліджуватись як мінімум у двох аспектах. З одного боку — з позицій загальних конституційно-правових гарантій демократичних основ суспільного ладу, з іншого боку — в аспекті їх впливу на конкретні інститути сучасної демократичної держави (наприклад, на інститути народовладдя, парламентаризму, прав і свобод людини і громадянина, політичної участі тощо). Водночас, формально-юридичний аналіз правових гарантій політичного плюралізму в сучасних демократичних державах дає змогу виявити низку конкретних конституційних положень, які сприяють утвердженню і розвиткові політичного плюралізму.

Серед них чи ненайважливіше місце займає положення про фундаментальне значення політичного плюралізму як основи всієї суспільної і державної організації (вище наводилися відповідні норми Конституції України та деяких конституційних актів інших держав). Крім цього, слід згадати й інші правові норми.

Зокрема важливою правовою гарантією політичного плюралізму є закріплене у сучасних конституціях право людини і громадянина вільно формувати власний політичний світогляд, вільно об'єднуватись у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав, свобод, задоволення політичних та інших інтересів (у Конституції України — ст. 37 і 38). На думку Ю. Тодики та О. Тодики, ці конституційні права людини забезпечують як демократизм держави, так і нормальне функціонування громадянського суспільства, яке є носієм і життєдайним середовищем для розвитку і утвердження політичного плюралізму [11, *122–125*]. З цих самих позицій до аналізу політичних прав і свобод

людини і громадянина підходить така вітчизняна дослідниця, як О. Пушкіна, яка переконливо демонструє, що саме неухильне дотримання цих гарантованих на конституційному рівні прав дозволяє нормально розвиватись демократичній державі і гарантує реальний політичний плюралізм [12–14]. У цьому плані забезпечення політичних прав людини і громадянина виступає правовою гарантією як політичного плюралізму, так і ефективної політичної участі громадян, які об'єктивно можуть конвертувати свої політичні погляди і переконання у ту чи іншу політичну діяльність (членство у політичних партіях, участь у різноманітних громадських організаціях, у масових заходах, виборах тощо).

Іншою важливою правовою гарантією політичного плюралізму є забезпечення свободи діяльності політичних партій та їх рівних можливостей щодо конкуренції за політичне представництво в органах державної влади. На думку багатьох науковців, політичний плюралізм нерозривно пов'язаний з багатопартійністю. Ці два явища в умовах розвитку демократичної державності є нероздільними, адже саме політичні партії виконують таку важливу і соціально значущу функцію, як агрегація різноманітних політичних інтересів громадян держави. Щоправда, наразі ці правові гарантії політичного плюралізму в Україні стикаються з цілим рядом проблем у частині негайного реформування виборчого законодавства. Удосконалення правового забезпечення діяльності політичних партій та виборчого права стикається в Україні з об'єктивною необхідністю вирішення таких питань: проведення виборів до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування, удосконалення пропорційної системи виборів, зокрема стосовно місцевих виборів; запровадження механізму обрання сільських, селищних та міських голів на основі абсолютної більшості голосів (у два тури), запровадження норми щодо конфедерації партій за європейським зразком, запровадження та апробація на практиці Єдиного державного реєстру виборців.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна сформулювати такі висновки. По-перше, принцип політичного плюралізму виступає однією з фундаментальних основ організації і розвитку демократичної держави, яка зазнає істотних змін у процесі державотворення і правотворення при здійсненні транзиту від авторитарних або тоталітарних до демократичних політичних режимів. Саме тому створення надійних правових гарантій політичного плюралізму є запорукою і одночасно необхідною умовою процесу демократизації будь-якої держави. По-друге, у змістовному плані правові гарантії принципу політичного плюралізму можуть бути охарактеризовані як передбачені чинною конституцією і законами умови, засоби, методи і механізми, що забезпечують реалізацію політичної багатоманітності, конкуренції у встановлених законом межах різних політичних сил, цінностей, концепцій, політичних програм суспільного і державного розвитку. По-третє, дослідження правових гарантій політичного плюралізму має органічно поєднувати у собі два аспекти, які передбачають їх аналіз у контексті загальних конституційно-правових гарантій демократичних основ суспільного ладу, а також з погляду їх впливу на конкретні інститути сучасної демократичної держави.

Загалом, на нашу думку, подальші дослідження принципів організації і функціонування сучасної демократичної держави є перспективним напрямом теоретико-правових досліджень, які мають важливе значення як для юридичної науки, так і для процесу наукового забезпечення триваючих в Україні державотворчих процесів.

Література

1. *Загальна* теорія держави і права: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х.: Право, 2009. — 584 с.

2. *Скрипнюк О. В.* Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). — К.: Логос, 2006. — 368 с.

3. *Авакьян С. А.* Политический плюрализм и общественные объединения в Российской Федерации:

концептуально-правовые основы. — М.: Рос. юрид. изд. дом, 1996. — 359 с.

4. *Француз А. Й.* Конституційно-правові основи демократичного розвитку політичної системи сучасної України (концептуальний та нормативний аналіз). — К.: Логос, 2006. — 516 с.

5. *Даль Р. А.* О демократии. — М.: Аспект Пресс, 2000. — 208 с.

6. *Даль Р. А.* Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція. — Х.: Каравела, 2002. — 216 с.

7. *Даль Р. А.* Демократия и ее критики. — М.: РОССПЭН, 2003. — 576 с.

8. *Джанда К., Бери Д. М., Голдман Д., Хула К. В.* Трудным путем демократии: Процесс государственного управления в США. — М.: РОССПЭН, 2006. — 656 с.

9. *Скурко Е. В.* Принципы права: Монография. — М.: Ось-89, 2008. — 192 с.

10. *Федоренко В. Л.* Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти: Монографія. — К.: Ліра-К, 2009. — 580 с.

11. *Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю.* Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. — К.: Концерн "Видав. Дім "Ін Юре", 2004. — 368 с.

12. *Пушкіна О. В.* Право на участь в управлінні державними справами як системоутворююча складова політичних прав людини і громадянина // Вісн. Запорізького юрид. ін-ту. — 2004. — № 4 (29). — С. 72–83.

13. *Пушкіна О. В.* Право на свободу об'єднання та його юридичні гарантії у чинному законодавстві України // Юрид. Україна. — 2005. — № 5. — С. 4–10.

14. *Пушкіна О. В.* Право на опозиційну діяльність: Невід'ємне політичне право людини і громадянина чи умова формування демократичного правового режиму? // Юрид. Україна. — 2005. — № 4. — С. 8–13.

Правові гарантії принципу політичного плюралізму можуть бути охарактеризовані як передбачені чинною конституцією і законами умови, засоби, методи і механізми, що забезпечують реалізацію політичної багатоманітності, конкуренції у встановлених законом межах різних політичних сил, цінностей, концепцій, політичних програм суспільного і державного розвитку.

Правовые гарантии принципа политического плюрализма могут быть охарактеризованы как предусмотренные действующей конституцией и законами условия, средства, методы и механизмы, обеспечивающие реализацию политического многообразия, конкуренции в установленных законом рамках различных политических сил, ценностей, концепций, политических программ общественного и государственного развития

Safeguards principle of political pluralism can be described as stipulated by the current constitution and laws provided the means, methods and mechanisms for implementation of political diversity, competition in the statutory framework of various political forces, values, concepts and political programs of social and political development.

Надійшла 19 січня 2015 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- **Бондарець Марина Вадимівна** — канд. екон. наук, провідний наук. співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів, Державна установа "Інститут всесвітньої історії НАН України" — *11*
- **Гольцов Андрій Геннадійович** — канд. геогр. наук, проф. МКА, проф. каф. менеджменту зовнішньоекон. діяльності Українсько-Арабського ін-ту міжнар. відносин та лінгвістики ім. Аверроеса, МАУП, м. Київ — *17*
- **Губаль Людмила Мар'янівна** — д-р наук у галузі держ. управління, проф. Ужгородського ін-ту, МАУП — *25*
- **Іщенко Олена Миколаївна** — канд. філос. наук, доц. каф. філософії гуманітарних наук, Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, м. Київ — *32*
- **Кальянов Анатолій Володимирович** — д-р мед. наук, проф., заст. директора з наукової роботи, Донецький ін-т МАУП — *4*
- **Ляшенко Євгенія Олександрівна** — докторант, МАУП, м. Київ — *44*
- **Омельченко Оксана Артурівна** — ст. викладач, Ін-т Служби зовнішньої розвідки України — *48*
- **Пугач Вікторія Геннадіївна** — канд. політ. наук, доц. каф. політології, Українсько-Арабський ін-т міжнар. відносин і лінгвістики ім. Аверроеса, МАУП, м. Київ — *39*
- **Шконда Володимир Валентинович** — канд. техн. наук, доц., зав. каф. стратегічного менеджменту, директор Донецького ін-ту МАУП — *4*
- **Якімов Володимир Володимирович** — докторант, МАУП, м. Київ — *54*

Вимоги
до статей, що подаються для публікації у виданні
“Наукові праці МАУП”

Стаття повинна розкривати зміст однієї із рубрик:
1. Економічні науки.
2. Політичні науки.
3. Психологічні науки.
4. Юридичні науки.

Автор несе відповідальність за достовірність матеріалу, який подає.

Обсяг статті — 6–12 друкованих сторінок.

Структура статті: рубрика, УДК, прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання (посада), повна назва місця роботи автора, назва статті, анотація мовою тексту статті, текст, бібліографія, резюме українською, російською та англійською мовами.

УДК слід друкувати ліворуч зверху сторінки, нижче через 2 інтервали — прізвище(а) та ініціали автора(ів), науковий ступінь, вчене звання (посада), ще через 2 інтервали — повну назву місця роботи автора(ів), ще нижче через 2 інтервали — назву статті великими літерами.

Перед текстом статті необхідно розмістити анотацію обсягом щонайбільше 6 рядків мовою тексту статті шрифтом Times New Roman 12 pt.

Текст статті необхідно друкувати на папері стандартного формату (А4) через 1,5 інтервала шрифтом Times New Roman 14 pt. Формат тексту — 170×252 мм (60–62 знаки у рядку, 29 рядків на сторінці). Поля: верхнє — 25 мм, нижнє — 20 мм, праве — 10 мм, ліве — 30 мм.

Після тексту статті необхідно розмістити резюме українською, російською та англійською мовами.

Список використаної літератури необхідно розмістити наприкінці тексту. Бібліографічні посилання наводяться згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Автор повинен підписати статтю на останній сторінці.

Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов’язкові.

Разом із друкованою статтею автор має надіслати її електронний варіант електронною поштою на адресу maup@ukr.net. Файл статті повинен бути збережений у форматі DOC. Екранні копії, схеми, рисунки та фотографії слід записувати на дискеті окремими графічними файлами форматів TIF, BMP, GIF, JPG, в імені яких зазначати номер ілюстрації у статті, наприклад pict 10.tif.

До матеріалу автор обов’язково повинен додати контактні дані для зв’язку. Більш докладно про вимоги читайте на сторінці “Наукові праці” сайту МАУП www.maup.com.ua.

Редакція залишає за собою право рецензувати та редагувати статті.

Деякі приклади оформлення бібліографічного опису у списку джерел (Бюлетень ВАК України, № 5, 2009)

Книги: один автор

2. *Коренівський Д. Г.* Дестабілізуючий ефект параметричного білого шуму в неперервних та дискретних динамічних системах / Коренівський Д. Г. — К. : Ін-т математики, 2006. — 111 с. — (Математика та її застосування) (Праці / Ін-т математики НАН України ; т. 59).

3. *Матюх Н. Д.* Що дорожче срібла-золота / Наталія Дмитрівна Матюх. — К. : Асамблея діл. кіл : Ін-т соц. іміджмейкінгу, 2006. — 311 с. — (Ювеліри України ; т. 1).

Книги: два автори

1. *Матяш І. Б.* Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині : історія, спогади, арх. док. / І. Матяш, Ю. Мушка. — К. : Києво-Могилян. акад., 2005. — 397, [1] с. — (Бібліотека наукового щорічника "Україна дипломатична" ; вип. 1)

3. *Суберляк О. В.* Технологія переробки полімерних та композиційних матеріалів : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Суберляк, П. І. Баштанник. — Львів : Растр-7, 2007. — 375 с.

Книги: три автори

1. *Акофф Р. Л.* Идеализированное проектирование: как предотвратить завтрашний кризис сегодня. Создание будущего организации / Акофф Р. Л., Магидсон Д., Эддисон Г. Д. ; пер. с англ. Ф. П. Тарасенко. — Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2007. — XLIII, 265 с.

Книги: чотири автори

2. *Механізація* переробної галузі агропромислового комплексу : [підруч. для учнів проф.-техн. навч. закл.] / О. В. Гвоздев, Ф. Ю. Ялпачик, Ю. П. Рогач, М. М. Сердюк. — К. : Вища освіта, 2006. — 478, [1] с. — (ПТО: Професійно-технічна освіта).

Книги: п'ять і більше авторів

1. *Психология* менеджмента / [Власов П. К., Липницкий А. В., Лущихина И. М. и др.]; под ред. Г. С. Никифорова. — [3-е изд.]. — Х. : Гуманитар. центр, 2007. — 510 с.

Багатотомний документ

4. *Кучерявенко Н. П.* Курс налогового права : Особенная часть : в 6 т. / Н. П. Кучерявенко. – Х. : Право, 2002. — Т. 4: Косвенные налоги. — 2007. — 534 с

Матеріали конференцій, з'їздів

1. *Економіка*, менеджмент, освіта в системі реформування агропромислового комплексу : матеріали Всеукр. конф. молодих учених-аграрників ["Молодь України і аграрна реформа"], (Харків, 11–13 жовт. 2000 р.) / М-во аграр. політики, Харк. держ. аграр. ун-тім. В. В. Докучаева. — Х. : Харк. держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаева, 2000. — 167 с.

Законодавчі та нормативні документи

1. *Кримінально-процесуальний* кодекс України : за станом на 1 груд. 2005 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 2006. — 207 с. — (Бібліотека офіційних видань).

Дисертації

1. *Петров П. П.* Активність молодих зірок сонячної маси: дис. ... доктора фіз.-мат. наук : 01.03.02 / Петров Петро Петрович. — К., 2005. — 276 с.

Автореферати дисертацій

1. *Новосад І. Я.* Технологічне забезпечення виготовлення секцій робочих органів гнучких гвинтових конвеєрів : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. техн. наук : спец. 05.02.08 "Технологія машинобудування" / І. Я. Новосад. — Тернопіль, 2007. — 20, [1] с.

2. *Нгуен Ші Данг.* Моделювання і прогнозування макроекономічних показників в системі підтримки прийняття рішень управління державними фінансами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.13.06 "Автоматиз. системи упр. та прогрес. інформ. технології" / Нгуен Ші Данг. — К., 2007. — 20 с.

Частина книги, періодичного, продовжуваного видання

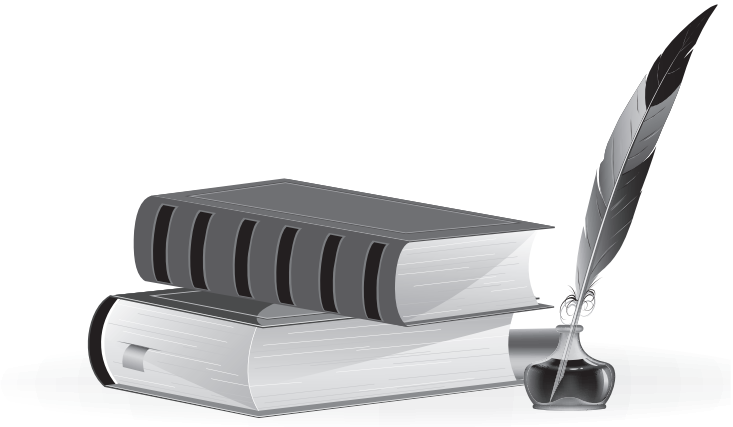
1. *Козіна Ж. Л.* Теоретичні основи і результати практичного застосування системного аналізу в наукових дослідженнях в області спортивних ігор / Ж. Л. Козіна // Теорія та методика фізичного виховання. — 2007. — № 6. — С. 15–18, 35–38.

3. *Валькман Ю. Р.* Моделирование НЕ-факторов — основа интеллектуализации компьютерных технологий / Ю. Р. Валькман, В. С. Быков, А. Ю. Рыхальский // Системні дослідження та інформаційні технології. — 2007. — № 1. — С. 39–61.

8. *Третьяк В. В.* Возможности использования баз знаний для проектирования технологии взрывной штамповки / В. В. Третьяк, С. А. Стадник, Н. В. Калайтан // Современное состояние использования импульсных источников энергии в промышленности : междунар. науч.-техн. конф., 3–5 окт. 2007 г. : тезисы докл. — Х., 2007. — С. 33.

Електронні ресурси

3. *Бібліотека* і доступність інформації у сучасному світі: електронні ресурси в науці, культурі та освіті: (підсумки 10-ї Міжнар. конф. "Крим-2003") [Електронний ресурс] / Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов, А. Г. Бровкін, І. А. Павлуша // Бібліотечний вісник. — 2003. — № 4. — С. 43. — Режим доступу до журн. : http://www.nbuv.gov.ua/articles/2003/03klinko.htm.

In collection of scientific works the articles of research workers, who are engaged in the problems of development of political science, economy and management, sociology and law, are published.

For research workers, teachers, students, and also for everyone who is interested by development of science in Ukraine.

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Випуск 44(1–2015)

Політичні науки

Scientific edition

SCIENTIFIC WORKS OF THE INTER-REGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT

Issue 44(1–2015)

Political science

Відповідальний редактор за випуск *А. А. Тютюнник*
Коректори *Т. К. Валищька, Ю. А. Носанчук*
Комп'ютерне верстання *Н. В. Коваленко*
Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 03.04.15. Формат 60×84/8. Папір офсетний. Друк ротаційний трафаретний.
Ум. друк. арк. 4,62. Обл.-вид. арк. 7,44. Наклад 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. ХХ

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.

Надруковано в друкарні ДП «Видавничий дім «Персонал»